

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ, HUMANITARINIŲ MOKSLŲ IR MENŲ FAKULTETAS
LIETUVIŲ KALBOTYROS, LITERATŪROS IR KOMUNIKACIJOS KATEDRA

Greta Girdvilytė

Studijų programos *Lietuvių filologija ir komunikacija* (specializacija – *ryšiai su visuomene*)

IV kurso studentė

ŠAKNYS ŽMOG- IR ŽMON- ŽODŽIŲ IR TERMINŲ DARYBOJE

Baigiamasis bakalauro darbas

Darbo vadovė
doc. dr. Regina Kvašytė

Šiauliai, 2017

TURINYS

IVADAS	4
1. ŽODŽIŲ IR TERMINŲ DARYBOS TEORIJA	6
1.1. Žodžių darybos teorija	6
1.1.1. Žodžių darybos ir darinių samprata	6
1.1.2. Žodžių darybos būdai	7
1.1.3. Daiktavardžių ir būdvardžių daryba	8
1.2. Terminų darybos teorija	11
1.2.1. Terminų ir jų darybos samprata	11
1.2.2. Terminų klasifikacija	13
1.2.3. Terminų daryba	14
1.3. Darybiniai sinonimai ir darybiniai variantai žodžių ir terminų daryboje	15
2. ŠAKNYS ŽMOG- IR ŽMON- ŽODŽIŲ DARYBOJE	18
2.1. Daiktavardžiai, sudaryti iš šaknų žmog- ir žmon-	19
2.1.1. Priesagų vediniai	19
2.1.2. Priešdėlių vediniai	22
2.1.3. Dūriniai	23
2.2. Būdvardžiai, sudaryti iš šaknų žmog- ir žmon-	29
2.2.1. Priesagų vediniai	29
2.2.2. Priešdėlių vediniai	29
3. ŠAKNYS ŽMOG- IR ŽMON- TERMINŲ DARYBOJE	30
3.1. Terminai, turintys dėmenį su šaknimi žmog-	33
3.1.1. Vientisiniai terminai	33
3.1.2. Sudėtiniai terminai	33
3.2. Terminai, turintys dėmenį su šaknimi žmon-	39
3.2.1. Sudėtiniai terminai	39
IŠVADOS	41
SANTRAUKA	43
SUMMARY	44
ŠALTINIAI	45
LITERATŪRA	46
METRIKA	49

BIBLIOGRAPHIC DESCRIPTION	49
PRIEDAI	50
1 priedas. Darinių klasifikacija pagal kategorijas, kurioms jie priklauso	50
2 priedas. Darybinių sinonimų eilės	52
3 priedas. Darybinių variantų eilės	53

IVADAS

Lietuvių kalba turtinga žodžių, tarp jų ir darinių, turinčių tą pačią šaknį, bet skirtingus darybos formantus, kurių įvairovė lemia reikšmių skirtumus. Taip pat nemažai yra skirtingų šaknų žodžių, sudarytų su tais pačiais darybos formantais. Darybos procesas vyksta nuolat, nes tai vienas iš produktyvių būdų papildyti leksiką. Naujų žodžių darymas ir darinių vartojimas yra viena iš žodžių darybos tyrinėjimo sričių.

Svarbų vaidmenį žodžių daryba atlieka terminologijoje, nes reikia įvardyti naujas įvairių sričių sąvokas. Sąvokų pavadinimus, t. y. terminus iš lietuviškų ir tarptautinių žodžių ar jų dėmenų, padedami kalbininkų terminologų, daro sričių specialistai. Tyrimai rodo, kad dauguma terminų yra dariniai (Keinys 2005, 21). Tai sudaro prielaidą nagrinėti šaknų *žmog-* ir *žmon-* vartojimą tiek žodžių, tiek terminų daryboje. Nors tiksliau būtų kalbėti apie terminų kūrimą, nes tyrimo imtį sudaro ne tik dariniai (kaip žodžių darybos atveju), bet ir žodžių junginiai, kurių tik vienas iš dėmenų yra kalbamosios šaknies. Vis dėlto pagal analogiją su žodžių daryba sąlygiškai kalbama ir apie terminų darybą.

Darbo tikslas – išanalizuoti šaknų *žmog-* ir *žmon-* vartojimą žodžių ir terminų daryboje.

Darbo uždaviniai:

1. Aptarti žodžių ir terminų darybos teorijos klausimus, aktualius temai atskleisti.
2. Iš *Lietuvių kalbos žodyno* (elektroninis variantas, toliau – LKŽe) išrinkti darinius, kurių pamatinis žodis arba vienas iš pamatinių žodžių turi šaknis *žmog-* ir *žmon-*.
3. Iš *Lietuvos Respublikos terminų banko* (toliau – LRTB) išrinkti terminus, sudarytus iš žodžių, turinčių šaknis *žmog-* ir *žmon-*.
4. Suklasifikuoti ir išanalizuoti išrinktus darinius pagal kalbos dalis ir darybos būdus, o terminus – pagal sandarą ir dėmenų kilmę, taip pat gramatinius ryšius tarp dėmenų.
5. Sudaryti darybinių sinonimų ir darybinių variantų eiles ir aptarti jas.

Darbo objektas – dariniai, kurių pamatinis žodis arba vienas iš pamatinių žodžių turi šaknis *žmog-* ir *žmon-* ir terminai, kurių pagrindiniai arba šalutiniai dėmenys turi šias šaknis.

Darbo šaltiniai – LKŽe ir LRTB.

Darbo metodologija. Darbe taikomi aprašomasis, darybinės analizės, substitucijos (pakeitimo) ir skaičiavimo metodai.

Darbo struktūra. Bakalauro darbą sudaro įvadas ir trys skyriai. Referuojamajame skyriuje aptariama žodžių darybos teorija: žodžių darybos ir darinių samprata, žodžių darybos būdai, pagrindinių kalbos dalių (daiktavardžio ir būdvardžio) daryba. Šiame skyriuje taip pat aptariama ir

terminų teorija: terminų darybos ir termino samprata, terminų klasifikacija, darybos būdai. Teoriniame skyriuje kalbama ir apie darybinius sinonimus ir darybinius variantus tiek žodžių, tiek terminų daryboje. Antrajame – tiriamajame – skyriuje pateikiama šaknų *žmog-* ir *žmon-* analizė žodžių daryboje, aptiriamos darybinių sinonimų ir darybinių variantų eilės. Trečiajame, taip pat tiriamajame, skyriuje nagrinėjamas šaknų *žmog-* ir *žmon-* vartojimas terminų daryboje. Darbas baigiamas išvadomis, pateikiami šaltinių ir literatūros sąrašai, baigiamojo darbo santrauka bei metrika lietuvių ir anglų kalbomis ir keturi priedai.

1. ŽODŽIŲ IR TERMINŲ DARYBOS TEORIJA

1.1. Žodžių darybos teorija

1.1.1. Žodžių darybos ir darinių samprata

Žodžių daryba – svarbiausias kalbos turtinimo būdas, kuriuo nauji žodžiai atsiranda iš esamų, keičiant jų morfologinę struktūrą¹ (cit. iš Urbutis 2009, 37). *Kalbotyros terminų žodyne* teigiama, kad tai tiek „[v]isuma procesų ir taisyklių, kuriomis iš vieno kalboje vartojamų žodžių morfologinėmis priemonėmis yra padaromi kiti žodžiai“ (KTŽ 1990, 242), tiek „[k]albos mokslo šaka (vieną laikoma savarankiška, kitą skiriama prie gramatikos, morfologijos ar leksikologijos), kurios objektą sudaro turimų ir naujų žodžių darymo morfologiniai būdai ir priemonės“ (KTŽ 1990, 242). Panašiai dvi kalbamojo termino reikšmės skiriamos ir *Lietuvių kalbos enciklopedijoje*: „[m]orfeminis leksemų formavimas(is) ir jį lemiantis kalbos posistemis, kurio pagrindinis vienetas yra darybos tipas“ (LKE 1999, 740) ir „[k]albotyros šaka, tirianti darinių formavimą(si) ir jį lemiantį posistemį“ (LKE 1999, 741).

Kaip matyti iš terminų žodyno ir enciklopedijos apibrėžčių, žodžių daryba gali būti suvokiama ne tik kaip kalbos reiškinys ar žodžių darymo sistema, bet ir kaip kalbos mokslo šaka, žodžių darymo mokslas (Keinys 1999, 11; Urbutis 2009, 38). „To mokslo objektą (tiriamąjį dalyką) sudaro ir tai, kaip vartojamieji žodžiai yra padaryti, t. y. nustatymas, ar žodis yra padarytas ir kokia, jei padarytas, jo darybos (formos ir reikšmės) sandara, ir tai, kaip žodžiai daromi, t. y. dėsningo žodžių darymo vyksmo, polinkių išaiškinimas ir taisyklių nustatymas“ (Keinys 1999, 11).

Kita reikšme žodžių daryba – tai naujų žodžių darymo iš turimų žodžių savo kalbos priemonėmis būdų ir tipų sistema. Žodžių darybos priemonės gali būti priesagos, galūnės ir priešdėliai, t. y. pridedamosios žodžių dalys, vadinamieji afiksai (Keinys 1999, 10). Kalbotyroje išskiriama diachroninė ir sinchroninė žodžių daryba. Kaip teigiama *Lietuvių kalbos enciklopedijoje*, diachroninė (istorinė, genetinė) žodžių daryba „tiria pirmąsias žodžių susidarymą ir vėlesnius sandaros pakitimus, darybos priemonių ir tipų formavimąsi ir raidą“ (LKE 1999 741), o sinchroninė (aprašomoji, funkcinė) – „vienu laiku kalboje, dažniausiai dabartinėje, esančius darybos santykius tarp žodžių ir tų santykių lemiamą žodžių aktualiąją darybos struktūrą“ (LKE 1999, 741). Toks žodžių darybos rezultatų skyrimas pagal laikotarpį yra reikšmingas pagrindas nagrinėjant tam tikros kalbos žodžių sandarą. Taip pat svarbu atsižvelgti į tai, kad žodžių daryba yra susijusi su kitomis kalbotyros šakomis – morfologija,

¹ M. Dokulil, TOS (1962) 21.

leksikologija, terminologija, fonetika, sintakse – tačiau išsiskiria iš jų savitais bruožais, t. y. savais žodžių darymo būdais ir priemonėmis (Kalme, Smiltneiece 2001, 37–39).

Žodžių darybos atžvilgiu kalbos žodyną sudaro paprastieji žodžiai ir dariniai, kurių yra daugiau nei paprastųjų žodžių (Katelytė, Keinys 2010, 112). **Dariniai** – žodžių darybos rezultatas. *Lietuvių kalbos enciklopedijoje* terminas *darinys* apibūdinamas kaip „žodis, padarytas ar funkcionuojantis kaip padarytas iš kito ar dviejų kitų žodžių. Genetiškai Δ [darinys] yra žodis, atsiradęs dėl žodžių darybos, o funkciškai – toks žodis, kuris reiškiasi (yra suvokiamas) kaip žodžių darybos produktas“ (LKE 1999, 150). Sąvokos samprata atskleidžiama ir terminas apibrėžiamas daugelyje šaltinių, kartais pabrėžiant vis kitus dalykus. Pavyzdžiui, dariniu vadinamas „[ž]odis, kurį galima laikyti žodžių darybos rezultatu“ (KTŽ 1990, 43), „[b]et kuriuo žodžių darybos būdu padarytas žodis“ (Keinys 1999, 107) arba žodis, kuris yra padarytas tam tikromis kalbos sistemoje egzistuojančiomis žodžių darybos priemonėmis ir kurį motyvuoja kitas kalboje turimas žodis (Babickienė, Venckutė 2013, 137). Plg.: latvių kalboje lietuvių termino *darinys* atitikmens *darinājums* ir jo sinonimo *vārddarinājums*² apibrėžtyje sakoma, kad tai bendras pavadinimas išvestiems žodžiams (vediniams) ir sudurtiniams žodžiams (dūriniais) pavadinti (VPSV 2007, 76), o pirmuoju atveju dažniau vartojamas terminas *atvasināts vārds* arba *atvasinājums*, taip pat tarptautinis sinonimas *derivāts* (VPSV 2007, 57). Kaip teigia V. Urbutis, „[v]artoiant darinį, lygiai kaip ir kiekvieną kitą žodį, norima perduoti jo leksinę reikšmę, pasakyti tai, ką žodis reiškia kaip visuma“ (Urbutis 2009, 78).

Ne mažiau svarbi žodžių darybai sąvoka, įvardyta terminu *pamatinis žodis*. Taip vadinamas žodis, iš kurio darinys yra daromas ar padarytas (Keinys 1999 16). Jis sudaro darinio raiškos ir jo reikšmės pamatą. Šie tarpusavio ryšiai būtini, norint vieną žodį laikyti padarytą iš kito žodžio arba žodžių (Keinys 1999, 17).

1.1.2. Žodžių darybos būdai

Pagal tai, keliais pamatiniais žodžiais darinys remiasi – vienu ar dviem – yra išskiriamos dvi jų grupės: vediniai ir dūriniai. Dariniai, kurie remiasi vienu pamatiniu žodžiu ir yra sudaromi prie pamatinio žodžio pridėdant tam tikrą darybos formantą (priesagą, priešdėlį arba galūnę), vadinami **vediniais** (plg.: *vedinys, išvestinis žodis, derivatas*³ „[ž]odis, kuris remiasi vienu pamatiniu žodžiu ir turi darybos formantą“ (KTŽ 1990, 225), o tokių darinių daryba – **vedinių daryba** arba **vedyba**.

² Žodžių daryba latviškai *vārddarināšana* (Kvašytė 2005, 15).

³ Iš *Kalbotyros terminų žodyne* minėtų trijų sinonimų – sudėtinio, t. y. sudaryto iš dviejų žodžių, savos kilmės bei tarptautinio vientisinio (vienazodžio) – vartojamas savos kilmės terminas *vedinys*.

Atitinkamai dariniai, kurie yra sudaryti iš dviejų pamatinių žodžių, vadinami **dūriniais** (plg.: *sudurtinis žodis*, *dūrinys*⁴ „[ž]odis, kurio daryboje lietuvių kalboje remiamasi paprastai dviem pamatiniais žodžiais ir nedalyvauja afiksai (priesagos, priešdėliai)“ (KTŽ 1990, 196), o tokių darinių daryba – **dūrinių daryba** arba **dūryba**. Šios morfologinės žodžių darybos rūšys dar vadinamos skolintais pavadinimais: *derivacija* (vediniai – derivatai) ir *kompozicija* (dūriniai – kompozitai) (Keinys 1999, 22; Urbutis 2009, 333).

Darybos būdas yra „morfeminio žodžių su(si)darymo atmaina, kurią lemia darybos formanto pobūdis“ (LKE 1999, 140). Vedyba jungia tris žodžių darybos būdus, o dūryba – vieną, ji smulkiau neskirstoma. Vedybos būdu padaryti žodžiai yra vadinami priesagų, priešdėlių arba galūnių vediniais, o dūrybos – dūriniai arba sudurtiniai žodžiai (Keinys 1999, 22). Lietuvių kalbos žodžių daryboje išskiriami keturi pagrindiniai žodžių darymo būdai:

- 1) priesagų daryba (sufiksacija);
- 2) priešdėlių daryba (prefiksacija);
- 3) galūnių daryba (paradigmacija);
- 4) kompozicija (Keinys 1999 22; Urbutis 2009, 333).

Kaip teigia S. Keinys, „[d]idžiausiais vaidmuo lietuvių kalbos žodžių daryboje tenka vedybai, o iš vedybos būdų savo svoriu išsiskiria priesagų daryba“ (Keinys 1999, 22).

Be aptartų pagrindinių lietuvių kalbos žodžių darybos būdų, skiriami ir mišrieji darybos būdai: šiek tiek lietuvių kalboje reiškiasi du tokie būdai – priešdėlių-priesagų ir dūrybos-priesagų. Mišrieji darybos būdai nėra gausūs, o jų vaidmuo menkas (Keinys 1999, 23). Kaip teigia V. Urbutis, „[m]išrųjį darybos būdą turime tada, kai žodžio daryboje iš karto reiškiasi du skirtingi darybos būdai“ (Urbutis 2009, 340).

1.1.3. Daiktavardžių ir būdvardžių daryba

Daiktavardžiai kaip savarankiški žodžiai, turintys daiktiškumo reikšmę (LKG 1965, 161), yra daromi visais pagrindiniais lietuvių kalbos žodžių darybos būdais, tačiau daugiausiai jų padaryta su priesagomis (Keinys 1999, 36). Daiktavardiniai vediniai ir dūriniai yra grupuojami pagal darybos būdus.

Priesagų ir galūnių vediniai. Šie vediniai gali būti skirstomi maždaug į tokias pat darybos kategorijas, nes turi nemažai panašumo. Daiktavardiniai priesagų ir galūnių vediniai skirstomi pagal

⁴ Iš *Kalbotyros terminų žodyne* minėtų sinonimų darbe vartojamas trumpesnis – *dūrinys*.

santykį su pamatiniu žodžiu ir darybos reikšmę į kategorijas, kurioms priklauso: vienos jų yra stambesnės, kitos – smulkesnės (DLKG 2006, 87). DLKG (2006) skiriamos tokios kategorijos: deminutyvai (mažybiniai daiktavardžiai), veiksmų pavadinimai (veiksmažodžių abstraktai), ypatybių pavadinimai (vardažodžių abstraktai), veikėjų ir veiksmažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai, vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai, veiksmo rezultato pavadinimai, įrankių pavadinimai, vietų pavadinimai, asmenų pavadinimai pagal profesiją, pavadinimai pagal kilmę ir priklausymą. Paskutinėje minėtoje kategorijoje skiriamos ir smulkesnės grupės: asmenų pavadinimai pagal jų kilimo bei gyvenamąją vietą, vaikų pavadinimai pagal jų tėvus, mėsos pavadinimai (pagal gyvūnus), augalų (paprastai kultūrinių) stiebų pavadinimai (pagal augalus), odų bei kailių pavadinimai (pagal gyvūnus), žodžių bei posakių pavadinimai (pagal jų kilmės šaltinį: kalbą, dialektą, leksikos sluoksnį). Dar yra išskiriami pavadinimai pagal lyties skirtumą, kuopiniai pavadinimai ir švenčių bei apeigų pavadinimai.

Priešdėlių vediniai. DLKG pastebima, kad „[d]aiktavardžių daryba su priešdėliais yra vienas iš svarbiausių dabartinės lietuvių kalbos daiktavardžių darybos būdų, nors pagal vedinių skaičių ji užima pačią paskutinę vietą“ (DLKG 2006, 145). Priešdėlių vedinių tarp išvestinių daiktavardžių yra mažiausiai, o tai lemia šios priežastys: 1) su priešdėliais daiktavardžiai daromi tik iš daiktavardžių; 2) nėra daug priešdėlių: bendrinėje kalboje dalis jų yra visai nedarūs arba menko darumo (Keinys 1999, 62). Daiktavardžių daryboje vartojami tokie priešdėliai: *ant-*, *apy-* (*ap-*, *api-*), *at-* (*ata-*, *ato-*), *be-*, *i-*, *iš-*, *ne-*, *nuo-*, *pa-*, *per-*, *po-*, *pra-*, *prie-*, *prieš-*, *pro-*, *są-* (*sam-*, *san-*), *už-* (*užu-*, *užuo-*) (DLKG 2006, 145).

Sudurtiniai daiktavardžiai (dūriniai). Bendrinėje lietuvių kalboje dūrinių yra maždaug tiek pat, kiek ir su galūnėmis padarytų daiktavardžių. Be to, daiktavardinių dūrinių raiškos ir reikšmės ypatybės priklauso nuo to, kurių kalbos dalių žodžiai yra paimti jų dėmenų pamatu (Keinys 1999, 69). Kaip teigiama DLKG, dūrinius „patogiausia visų pirma suskirstyti pagal tai, iš kurių kalbos dalių yra atsiradę jų sandai (dėmenys), ir tik paskui, taip išskirtų grupių viduje, panagrinėti jų reikšmę ir formą“ (DLKG 2006, 150). S. Keinys (1999) išskiria tik dūrinius su daiktavardiniu antruoju sandu ir dūrinius su veiksmažodiniu antruoju sandu, o DLKG (2006) yra skiriami dūriniai su daiktavardiniu antruoju sandu, dūriniai su veiksmažodiniu antruoju sandu, kai kurie kiti dūriniai ir kartotiniai (iteratyviniai) dūriniai.

Dūriniai su daiktavardiniu antruoju sandu. Dūrinių su daiktavardiniu antruoju sandu pirmas dėmuo gali būti: daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, rečiau – veiksmažodis,rieveksmis, prielinksnis arba įvardis (DLKG 2006, 151).

Dūriniai su veiksmažodiniu antruoju sandu. Dūrinių su veiksmažodiniu antruoju sandu pirmas dėmuo gali būti: daiktavardis, būdvardis ar būdvardinisrieveiksmis, skaitvardis, įvardis arbarieveiksmis (DLKG 2006, 161).

Kai kure kiti dūriniai. Dūrinių, kurie turi antrąjį sandą ne iš daiktavardžio ir veiksmažodžio, o iš kitos kalbos dalies žodžio – negausu. Dažniausiai tai būna dūriniai, kurių antrasis sandas yra būdvardis (pasitaiko ir skaitvardis ar kita kalbos dalis), o pirmasis –rieveiksmis arba daiktavardis (DLKG 2006, 166).

Kartotiniai (iteratyviniai) dūriniai. Šie dūriniai skiriasi nuo kitų tuo, kad yra sudaryti ne iš dviejų skirtingų žodžių, o iš dusyk pakartoto to paties žodžio. Dažniausiai kartojamas yra būdvardis, rečiau – kitos kalbos dalys (DLKG 2006, 167).

Pagal dėmenų reikšmių santykį sudurtiniai daiktavardžiai gali būti prijungtiniai (**determinatyviniai**) ir sujungtiniai (**kopuliatyviniai**), tačiau didžiausia dalis – prijungtiniai (Keinys 1999, 70). DLKG (2006) determinatyviniai dūriniai yra vadinami apibrėžiamaisiais, o kopuliatyviniai – sudedamaisiais.

Determinatyvinių dūrinių „vienas sandas apibrėžia kitą (atraminį), paaiškina, kam skirtas, kam priklauso, kur būna, iš ko padarytas, į ką panašus ar dar kaip kitaip yra kitu sandu žymimas dalykas“ (Keinys 1999 70). Pastebima, kad kopuliatyvinių dūrinių nėra daug, jų sandai vienas kito neaiškina, neapibrėžia, yra lygiaverčiai, savarankiški (DLKG 2006, 151; Keinys 1999, 71).

Kita kalbos dalis, iš kurios taip pat yra dažnai daromi dariniai – būdvardis. Būdvardžiai kaip savarankiški kalbos žodžiai, reiškiantys daikto ypatybę ir suderinti su pažymimuoju žodžiu gimine, skaičiumi ir linksniu (LKG 1965, 474), bendrinėje lietuvių kalboje daromi su priesagomis, priešdėliais, galūnėmis, sudūrimo būdu ir mišriai (Keinys 1999, 75). Būdvardžiai, kaip ir daiktavardžiai, yra grupuojami pagal darybos būdus.

Priesagų ir galūnių vediniai. Priesagų ir galūnių vediniai DLKG (2006) skirstomi į tokias kategorijas: ypatybės stiprinimo bei kiekio būdvardžiai, vidinės ypatybės būdvardžiai, išorinės ypatybės būdvardžiai, panašios bei būdingos ypatybės būdvardžiai, išskiriamieji (rūšiniai) būdvardžiai ir rezultatinės ypatybės būdvardžiai. Pastebima, kad būdvardžių daryba nėra tokia įvairi kaip daiktavardžių, kadangi priesagos, naudojamos žodžiams sudaryti, yra menko darumo. Be to, su priesagomis būdvardžiai daromi yra iš daiktavardžių, veiksmažodžių ir būdvardžių (Keinys 1999, 75). Priesagos, su kuriomis yra daromi būdvardžiai, prasideda balsiu arba dvibalsiu, po kurio eina priebalsiniai formantai, o galūnių vediniai dažniausiai daromi su galūne *-us,-i*, rečiau – *-as, -a, -is, -ė* (DLKG 2006, 191).

Priešdėlių vediniai. Priešdėlinių būdvardinių vedinių yra padaroma daug. Tai – gausiausias darybos būdas, nors pati daryba neįvairi. Darumu išsiskiria tik keletas priešdėlių (*ne-, nebe-, apy-, po-, be-*) (Keinys 1999, 78). DLKG (2006) yra išskiriamos dvi priešdėlių vedinių kategorijos: ypatybės kiekio būdvardžiai ir vidinės ypatybės būdvardžiai. Tačiau jau DLKG teigiama, kad „[p]riešdėlių vedinių sudaroma palyginti nedaug“ (DLKG 2006, 224).

Sudurtiniai būdvardžiai (dūriniai). Sudurtinių būdvardžių yra nemažai, jie pagal antrojo dėmens darybos pamatą yra skirstomi į vardažodinius ir veiksmažodinius dūrinius. Dūriniai pagal sandų santykiavimą būna prijungiamieji (determinatyviniai) (Keinys 1999, 80).

Dūriniai su vardažodiniu antruoju sandu. DLKG (2006) šie dūriniai dar skiriami į pogrupius: dūriniai su daiktavardiniu antruoju sandu ir dūriniai su būdvardiniu antruoju sandu. Pirmojo pogrupio sudurtinių būdvardžių „pirmuoju sandu dažniausiai eina žodis, susijęs su daiktavardžiu (antruoju sandu) kaip jo pažymins, t. y. būdvardis, daiktavardžio linksnis, skaitvardis, įvardis, veiksmažodžio forma (paprastai dalyvis), tam tikririeveiksmiai“ (DLKG 2006, 229). Antrojo pogrupio sudurtinių būdvardžių „pirmuoju sandu paprastai einarieveiksmis, kuris prisišliedamas prie būdvardžio suteikia jam naujų reikšmės atspalvių“ (DLKG 2006, 234).

Dūriniai su veiksmažodiniu antruoju sandu. Šių dūrinių „pirmuoju sandu eina veiksmažodžio valdomas daiktavardis, būdvardis, skaitvardis ar prie jo prisišliejęsrieveiksmis“ (DLKG 2006, 234).

1.2. Terminų darybos teorija

1.2.1. Terminų ir jų darybos samprata

Bendrinės kalbos žodžiai yra laisvesni už terminus, nes terminas – žodis, kuris turi griežtai apibrėžtą reikšmę ir nustatytą vartojimo sritį, t. y. terminai yra tam tikros srities ir reikšmės žodžiai (Mickienė, Briaukienė 2016, 12).

Išskiriama siauroji ir plačioji termino samprata: siauroji samprata Lietuvoje yra labiau paplitusi ir senesnė (Gaivenis 2002, 13), o plačioji siejama su sistemiškumu (Gaivenis 2002, 14). Panašiai kaip ir žodžių darybos bei darinių sampratos atveju, terminai ir jų samprata taip pat yra įvairių autorių – tiek terminologų, tiek kalbininkų ir kitų sričių specialistų – domėjimosi objektu. *Kalbotyros terminų žodyne terminas* apibrėžiamas kaip „[ž]odis arba pastovus žodžių junginys, kuriuo įvardijama speciali mokslo, technikos, meno ar kitos visuomenės gyvenimo srities sąvoka arba daiktas“ (KTŽ 1990, 210). *Lietuvių kalbos enciklopedijoje* nurodoma, kad terminai turi būti vienareikšmiai ir stilistiškai neutralūs, taip pat, kad neturėtų sinonimų ir sudarytų darnią sistemą (LKE 1999, 648).

Tam, kad terminai tinkamai atliktų savo funkciją ir būtų sėkmingai vartojami, reikia jau juos kuriant laikytis tam tikrų taisyklių. Dažniausiai terminologijoje keliami tam tikri terminų reikalavimai, t. y. „[p]ožymiai, pagal kuriuos kuriamas terminas, vertinamas jo tinkamumas ir sutikimas su nustatytomis normomis“ (Kvašytė 2005, 79). Lietuvių terminologijoje įprasta kalbėti apie šešis terminams keliamus reikalavimus: taisyklingumas, tikslumas, sistemiškumas, trumpumas, stilistinis neutralumas ir darybos patogumas (Gaivenis 2002). Tačiau reikia pastebėti, kad esama kitokių nuomonių, kurios išryškėja tiek vienos kalbos, tiek skirtingų kalbų terminologijoje. Taip pat skiriasi ir požiūris į tam tikro reikalavimo taikymą arba jo svarbą. Pavyzdžiui, „[r]usų terminologė I. Volkova terminų vienareikšmiškumą, trumpumą ir kalbinį taisyklingumą laiko būtinais terminologijos reikalavimais, o visus kitus reikalavimus (sistemiškumą, motyvuotumą, darybinį patogumą ir kt.) – fakultatyviaisiais⁵. <...> Trumpumo reikalavimą vargu ar galima laikyti būtinuoju“ (cit. iš Gaivenis 2014, 195). Be to, reikalavimai dar skirstomi į kalbinius ir loginius. Iš K. Gaivenio išvardytų reikalavimų kalbiniams priskiriami darybinis patogumas⁶, stilistinis neutralumas ir taisyklingumas, o loginiams – sistemiškumas, tikslumas ir trumpumas (Kvašytė 2005, 79).

Visi minėti reikalavimai taikytini ir vertinant jau esamus, ir kuriant naujus terminus. Terminai, pasak K. Gaivenio, yra kuriami tokiais pagrindiniais būdais: „1) terminologizuojant gatavus bendrinės kalbos, tarmių arba kitų terminijos sričių žodžius (terminologizacija arba transterminologizacija); 2) darant naujadarus ir 3) skolinantis gatavus terminus iš kitų kalbų“ (Gaivenis 2002, 51). Terminologijoje **daryba** apibrėžiama kaip „[t]aisyklių ir veiksnių visuma, padedanti įvairiomis morfologinėmis priemonėmis padaryti naujus terminus iš lietuviškų ir tarptautinių pirminių ir antrinių pamatinių žodžių“ (Kvašytė 2005, 15).

Būtent dariniai sudaro didžiąją dalį vientisinių (kitų autorių vadinamų vienažodžiais) terminų, todėl svarbus reikalavimas yra darybinis patogumas – „termino tinkamumas kurti naujiems semantiškai ir formaliai nuo jo priklausomiems žodžiams. Didžiausia darybine galia lietuvių kalboje pasižymi daiktavardžiai, būdvardžiai ir veiksmažodžiai. Tačiau tai plačios ir šakotos kalbos dalys, ir terminai daromi ne iš visų jų atšakų“ (Gaivenis 2002, 48). K. Gaivenis teigia, kad „[s]emantikos atžvilgiu terminai pavadina tik specialias sąvokas ir kiekvienas jų pagal savo turinį yra unikalus. Kilmės atžvilgiu terminai gali būti atsiradę iš bendrinės kalbos žodžių, iš tarmių žodžių, gali būti pasiskolinti iš kitų kalbų ir pagaliau gali būti sudaryti pagal 4 pagrindinius žodžių darybos būdus: 1) sufiksaciją, duodančią priesagų vedinių; 2) prefiksaciją, duodančią priešdėlių vedinių; 3) fleksinę derivaciją,

⁵ Волкова И. Н. Стандартизация научно-технической терминологии. М., 1984. С. 66.

⁶ K. Gaivenis vartoja terminą *darybos patogumas*.

duodančią galūnių vedinių, ir 4) kompoziciją, duodančią sudurtinių žodžių, arba dūrinių“ (Gaivenis 2014, 119). Kad būtų patenkintas mokslinės terminijos poreikis, naujas žodis kuriamas tada, kai atsiranda tam tikros prielaidos. Tai gali būti susiję su naujos sąvokos atsiradimu ar sąmoningu naujos sąvokos išskyrimu jau esamoje tam tikros srities sąvokų sistemoje. Naujadarų galima pakeisti iki tol vartotą netinkamą profesionalizmą ar ilgesnį žodžių junginį arba kitą mokslinio termino kriterijus neatitinkantį sąvokos pavadinimą (Skujiņa 2002, 81–82).

1.2.2. Terminų klasifikacija

Terminų darybos būdais padaryti (sukurti) terminai gali būti įvairūs. Kaip teigia K. Gaivenis, „[t]erminus galima grupuoti pagal įvairius pagrindus – turinį, formą, funkcijas ir t. t.“ (Gaivenis 2002, 25). Terminai išskiriami pagal mokslo arba žmonių veiklos sritis (gali būti kalbotyros, sporto, ekonomikos ir kt. terminai) (Gaivenis 2002, 25), pagal jais įvardijamos sąvokos pobūdį arba kategoriją (ypatybių pavadinimai, objektų pavadinimai ir pan.) (Gaivenis 2002, 26), taip pat kai kurių mokslo šakų požiūriais (vienažodžiai ir sudėtiniai, taisyklingi ir netaisyklingi, ir kt.) (Gaivenis 2002, 27).

Svarbu tai, kad terminai priklauso tik tai mokslo sričiai, kurioje yra vartojami. Kartais būna taip, kad jie terminais yra laikomi tik tada, kai vartojami atitinkamoje mokslo srities kalboje, o jau perkelti į kitas sritis virsta paprastais žodžiais (Mickienė, Briaukienė 2016, 23).

K. Gaivenis (2002) terminus skiria formos, turinio ir tarpusavio santykių atžvilgiu.

Formos atžvilgiu terminai dažniausiai yra skiriami į vientisinius (vienažodžius) ir sudėtinius (keliažodžius) (Gaivenis 2002, 17). Vientisinis (vienažodis) terminas, kaip teigia R. Kvašytė, yra toks, „kurį sudaro vienas lietuviškas ar tarptautinis pirminis žodis ar darinys“ (Kvašytė 2005, 74). Vientisiniais terminais gali būti: pirminiai (paprastieji) žodžiai, įvairūs vediniai ir sudurtiniai žodžiai (Gaivenis 2002, 17). Tačiau terminas gali būti sudarytas ne tik iš vieno žodžio. Sudėtiniai terminai – terminai, kurie yra sudaryti iš kelių žodžių. Jie yra skirstomi į: dvižodžius, trižodžius ir daugiažodžius terminus (Mickienė, Briaukienė 2016, 33). Terminų žodynuose ilgiausi sudėtiniai terminai dažniausiai būna septyniažodžiai, o moksliniuose tekstuose pasitaiko dar ilgesnių, vadinamųjų aprašomųjų sudėtinių terminų (Gaivenis 2002, 17).

Sudėtinių terminų žodžių junginių komponentus gali sieti sintaksinio derinimo, valdymo arba šliejimo ryšiai (Mickienė, Briaukienė 2016, 45). Derinimas yra „toks žodžių prijungimo būdas, kai prijungtas dėmuo įgyja jį prijungusio dėmens formą“ (Bučienė 2015, 27), valdymas – „kai priklausomojo dėmens raišką tam tikru linksniu arba linksniu su prielinksniu sąlygoja pagrindinio

dėmens semantinė struktūra (junglumas)“ (Bučienė 2015, 28), o šliejimas – „toks prijungimo būdas, kuris su formų kaita nesusijęs (formaliai nežymėtasis), remiasi tik žodžių prasminiais ryšiais ir nesąlygojamas pagrindinio dėmens junglumo (valentingumo)“ (Bučienė 2015, 30).

Turinio atžvilgiu terminai skirstomi į rūšinius ir gimininius. Kaip teigia R. Kvašytė, gimininis terminas – „[t]erminas, pagal skirstymą turinio arba funkciniu atžvilgiu pavadinantis bendresnės reikšmės, t. y. gimininę sąvoką“ (Kvašytė 2005, 67), o rūšinis terminas – „pavadinantis konkretesnę, t. y. rūšinę sąvoką, kuri kartu su kitais ekvonimais įeina į gimininę sąvoką“ (Kvašytė 2005, 69). Iš apibrėžimų galima matyti, kad šie terminai yra artimi vienas kitam. Rūšiniai ir gimininiai terminai yra tarpusavyje susiję, todėl viena sąvoka negali egzistuoti be kitos (Gaivenis 2002, 17).

Tarpusavio santykių atžvilgiu terminai skirstomi į:

1. Hiperonimus⁷ – gimininius pavadinimus rūšinių pavadinimų atžvilgiu;
2. Hiponimus⁸ – rūšinius pavadinimus gimininių pavadinimų atžvilgiu;
3. Ekvonimus⁹ – vienodo lygmens terminus (Gaivenis 2002, 17).

Svarbu paminėti tai, kad „[k]iekvienas terminas turi turinį (termininę reikšmę, kurią atspindi apibrėžimas) ir formą (atsiėro žodžio ar žodžių junginio pavidalu)“ (Gaivenis 2002, 19).

1.2.3. Terminų daryba

Terminologijoje yra naudojami pagrindiniai liėuvių kalbos žodžių darybos būdai, o ypaė daug terminų padaroma iš daiktavardžių, veiksmažodžių ir būdvardžių (Gaivenis 2014, 120). Kaip teigia K. Gaivenis, „[t]erminijos naujadarai daromi 4 pagrindiniais žodžių darybos būdais: 1) priesagų vedinių daryba; 2) priešdėlių vedinių daryba; 3) galūnių vedinių daryba ir 4) sudurtinių terminų daryba“ (Gaivenis 2002, 54). Šis sakinyė taikomas tik terminų naujažodžių darybai, tačiau galima teigti, kad jis tinka ir apskritai visiems terminams. S. Keinys (2005) terminų daryboje išskiria priesaginę terminų darybą, priešdėlinę terminų darybą, galūninę terminų darybą ir sudurtinių terminų darybą ir teigia, kad terminų daryba yra nagrinėjama įprasta žodžių darybos tyrinėjimų tvarka (Keinys 2005, 22). Taip pat sakoma, kad „[t]erminologijoje žodžių darybai tenka didžiulis vaidmuo, nes aiški dauguma vienažodžių terminų bei sudėtinių terminų dėmenų yra dariniai“ (Keinys 2005, 21). Taigi, iš to galima matyti, kad terminų ir žodžių daryba yra susijusi tarpusavyje: terminai, kaip ir

⁷ Hiperonimas yra „[ž]odis kaip gimininis pavadinimas rūšinio pavadinimo atžvilgiu“ (KTŽ 1990, 79).

⁸ Hiponimas yra „[ž]odis kaip rūšinis pavadinimas gimininio pavadinimo atžvilgiu“ (KTŽ 1990, 79).

⁹ Ekvonimas apibūdinamas kaip „[ž]odis, kurį su kitu žodžiu sieja lygiagretūs apibendrinimo ir klasifikacijos ryšiai“ (KTŽ 1990, 56).

žodžiai, kuriami tokiais pačiais principais. Jie gali būti vediniai arba dūriniai (apie žodžių darybos būdus žr. 1.1. Žodžių darybos teorija, p. 7–11).

Vis dėlto, svarbu paminėti tai, kad **terminų daryba** nuo žodžių darybos šiek tiek skiriasi, o tai galime pastebėti rusų terminologės V. Danilenko (1977) teiginiuose. Skiriami tokie terminų darybos bruožai: 1) terminai yra sudaromi tik specialioms (ne bendriems) komunikacijos poreikiams; 2) terminų daryba yra sąmoningas, o ne spontaniškas procesas; 3) terminų kūrimo mokslas (terminologija) yra kontroliuojamas ir reguliuojamas procesas; 4) terminologijoje žodžių daryba leidžia suprasti termino žodžių turinį; 5) terminui yra svarbi aiški vidinė darinio forma ir 6) konkreti terminų daryba priklauso nuo sąvokų klasifikacijos supratimo (Даниленко 1977, 206).

Pastebimi ir kiti skirtumai tarp žodžių ir terminų darybos. S. Keinys teigia, kad „[t]erminologijoje vengiami tie literatūrinės kalbos žodžių darybos tipai, kuriems būdingi emociniai ir ekspresiniai reikšmės atspalviai. Pavyzdžiui, deminutyvai literatūrinėje kalboje yra patys gausiausi iš priesaginių daiktavardžių, o terminologijoje – tai vidutinio didumo būrys, nes jie čia vartojami tik mažybine ir specialia reikšme“ (Keinys 2005, 74). Tai galime matyti ir darbe, kadangi deminutyvų rasta daugiausiai – 42

1.3. Darybiniai sinonimai ir darybiniai variantai žodžių ir terminų daryboje

Sinonimai ir variantai yra susiję su žodžių ir terminų daryba. J. Vaskelienė teigia, kad „[l]ietuvių kalboje pagrindiniai sinonimijos šaltiniai yra pati bendrinė kalba (žodžių darybos išgalės, naujų reikšmių formavimosi galimybės), tarmės ir kitos kalbos. Būtent dėl didelių žodžių darybos išgalių lietuvių kalboje gausu darybinių sinonimų“ (Vaskelienė 2013, 207). Taip pat ir terminologijoje sinonimų klausimas yra vienas iš pamatinių, vis dar neprarandantis aktualumo (Mitkevičienė 2015, 1).

Sinonimas yra apibrėžiamas kaip žodis, žodžio forma ar žodžių junginys, kuris turi tą pačią arba artimą reikšmę, kaip ir kitas žodis, forma, junginys (Vaskelienė 2000, 5). Esama įvairių sinonimų rūšių: absoliutieji, leksiniai, morfologiniai, sintaksiniai ir kt. (KTŽ 1990, 182). Terminologijoje sinonimas apibrėžiamas kaip „[v]ienas iš poros ar kelių leksinių vienetų – vientisinis terminas arba bet kuris sudėtinio termino dėmuo, turintis bendrą semą. Δ [sinonimas] tam tikrame kontekste gali keisti tos pačios reikšmės vienetą“ (Kvašytė 2005, 59).

Be *Kalbotyros terminų žodyne* išvardintų sinonimų dar skiriami ir darybiniai sinonimai. Tai „bendrašakniai (paprastai iš to paties pamatinio žodžio) su skirtingais darybos afiksais sudaryti dariniai, turintys tą pačią darybos reikšmę ir tapačią / panašią leksinę reikšmę“ (Vaskelienė 2007, 16). Kaip teigia K. Župerka, tokie artimos bei tapačios reikšmės bendrašakniai žodžiai užima tarpinę padėtį tarp

leksinių ir gramatinių sinonimų. Sinonimiškai gali santykiauti skirtingų priesagų, priešdėlių ir skirtingų darybos būdų vediniai: priešdėliniai su priesaginiais, priesaginiai su galūniniais, priesagų vediniai su dūriniais (Župerka 2012, 38). Kai kuriuose terminologijos darbuose aptariami tam tikri darybinių sinonimų tipai: „[e]sama terminų, kurie turi tą patį pamatinį kamieną ir vartojami maždaug ta pačia reikšme bei tam pačiam reikalui, tačiau yra padaryti su skirtingomis sinoniminėmis priesagomis“ (Keinys 2005, 258). Daug rečiau terminijoje pasitaiko kitų darybos tipų sinonimijos atvejų – daugiausiai galūnių ir priesagų vedinių vienareikšmiškumas (Keinys 2005, 259).

Nors prieš tai buvo minėta, kad sinonimų klausimas terminologijoje yra aktualus, pastebimas ir kitoks požiūris. Vis dėlto, teigiama, kad „sinonimija terminologijoje [priešingai nei žodžių daryboje] yra iš viso nepageidaujamas dalykas. Ji neturtina kalbos, o priešingai, kenkia mokslo kalbai, trukdo jai pasiekti reikalingą tikslumą, aiškumą, suprantamumą. Taip yra dėl to, kad terminologijoje sinonimai neatlieka tų funkcijų, kurias jie turi paprastoje kalboje“ (Keinys 2005, 261). K. Gaivenis teigia, kad „sinonimai (ypač vertiniai) gali būti ir terminijos silpnumo ar net išsigimimo požymis“ (Gaivenis 2014, 114–115). Nors teorijoje teigiama, kad terminų sinonimija yra nepageidaujamas dalykas, praktikoje su tuo vis tiek susiduriama. S. Keinys sako, kad „sinonimijos draudimas terminologijoje yra grynai formalus“ (Keinys 2005, 255).

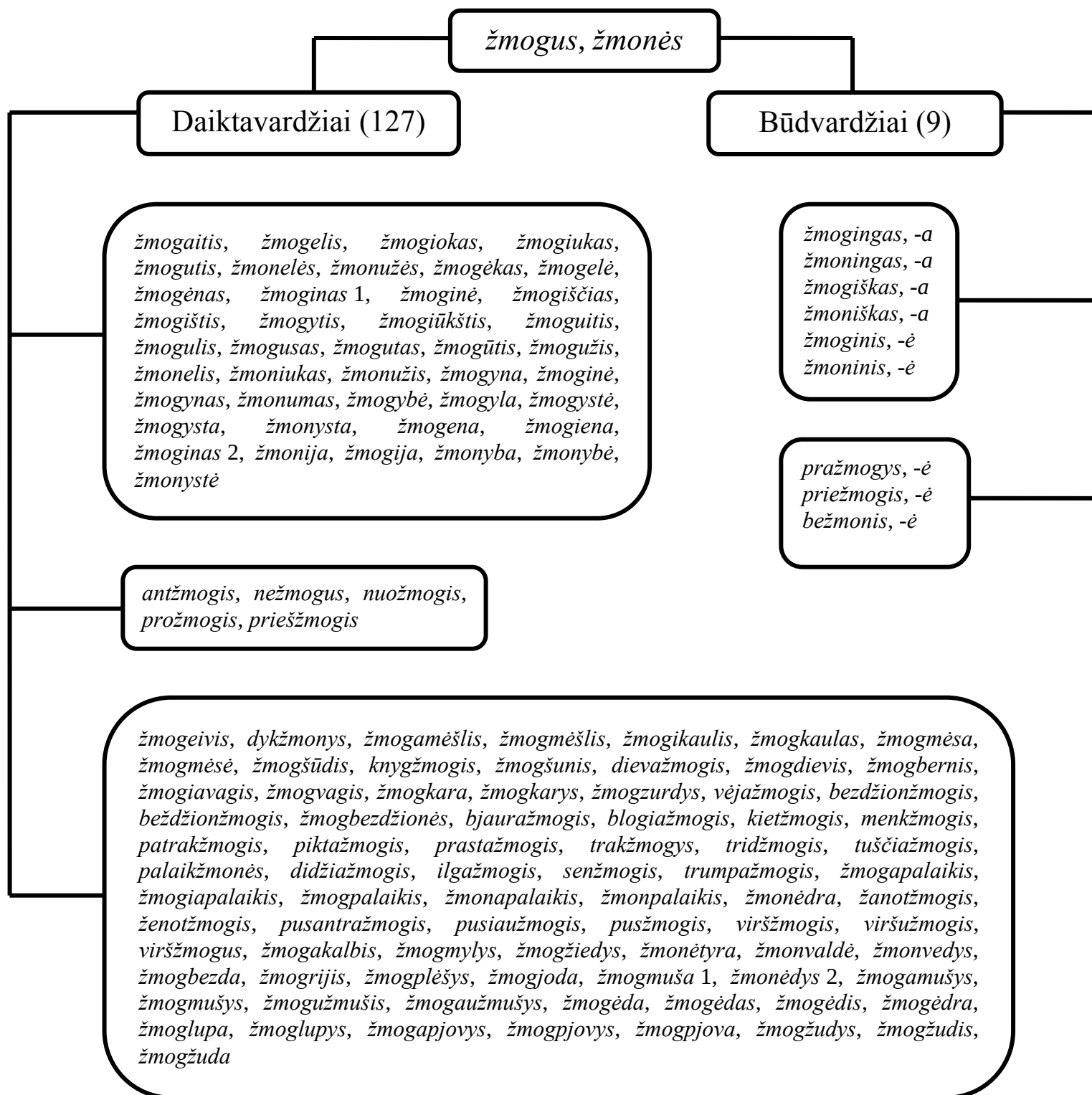
Nuo darybinių sinonimų reikėtų skirti darybinius variantus (Vaskelienė, Kučinskienė 2012, 154). **Variantu** yra laikoma ta pati kalbos vieneto skirtybė, atmaina, tos pačios reikšmės pavidalas (KTŽ 1990, 225; Župerka 2012, 29). Variantai būdingi visiems kalbos lygmenims: skiriami fonemų, morfemų, žodžių, jų formų, žodžių junginių, sakinių ir kt. variantai (KTŽ 1990, 225). J. Vaskelienės nuomone, „darybiniais variantais reikėtų laikyti to paties darybos afikso (to paties darybos tipo) ir tuos pačius pamatinius žodžius turinčius darinius, kurie skiriasi kokiomis nors šalutinėmis darybos priemonėmis“ (Vaskelienė 2013, 210). Gali varijuoti ta pati priesaga ar priešdėlis, skirtis vedinių galūnės, gali skirtis iš tų pačių pamatinių žodžių sudarytų darinių jungiamieji balsiai, taip pat gali būti ir šaknies balsių arba priebalsių kaita (Vaskelienė 2013, 210). Žodžių variantai primena darybinius sinonimus, tačiau svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad variantai visada turi tapąją reikšmę (Župerka 1978, 64). Žodžių darybos variantų pasitaiko gana dažnai, tačiau K. Gaivenis teigia, kad terminų variantai yra kuriami be reikalo, dėl kitų kalbų įtakos (Gaivenis 2014, 118).

Taigi darybiniai sinonimai nuo darybinių variantų skiriasi tuo, kad darybiniai sinonimai yra tos pačios šaknies žodžiai, kurie turi panašią leksinę reikšmę, tačiau skirtingus savo darybos formantus, o

darybiniais variantais yra laikomos žodžio atmainos, kurios skiriasi fonetiniais ir morfologiniais požymiais (Vaskelienė 2000, 13).

2. ŠAKNYS ŽMOG- IR ŽMON- ŽODŽIŲ DARYBOJE

LKŽe buvo rasti 136 dariniai, kurie sudaryti su šaknimis *žmog-* ir *žmon-*: 127 daiktavardžiai ir 9 būdvardžiai (žr. 1 paveikslą).

2.1. Daiktavardžiai, sudaryti iš šaknų *žmog-* ir *žmon-*

LKŽe rasti 127 daiktavardiniai dariniai, kurie yra sudaryti su šaknimis *žmog-* ir *žmon-*. Daiktavardžiai yra padaryti trimis skirtingais darybos būdais: žodžių dūryba (dūriniai), pridedant priesagą (priesagų vediniai) arba priešdėlį (priešdėlių vediniai).

2.1.1. Priesagų vediniai

Iš visų daiktavardinių darinių 42 žodžiai yra vediniai, sudaryti prie pamatinio žodžio pridedant priesagą. Pridedamos tokios priesagos: *-aitis*, *-eivis*, *-elė*, *-elis*, *-ena*, *-ėkas*, *-ėnas*, *-iena*, *-ija*, *-inas*, *-inė*, *-iščias*, *-ištis*, *-yba*, *-ybė*, *-yla*, *-yna*, *-ynas*, *-ysčia*, *-ysta*, *-ystė*, *-ytis*, *-(i)okas*, *-(i)ukas*, *-(i)ūkštis*, *-uitis*, *-umas*, *-ulis*, *-usas*, *-utas*, *-utis*, *-ūtis*, *-užis*. Priesagų vediniai yra skirstomi pagal darybos kategorijas, kurioms jie priklauso.

Deminutyvai (mažybiniai daiktavardžiai). „Deminutyvais paprastai yra vadinami įvairių kalbos dalių mažybinės ir maloninės reikšmės žodžiai, išvesti su tam tikromis priesagomis“ (Keinys 1999, 51). Jie žymi ir įvardija tą patį dalyką, kaip ir pamatinis žodis. Priesagų vedinių, kurie priklauso deminutyvų kategorijai, rasta daugiausiai – 28. Daiktavardiniai priesagų vediniai, kurie turi mažybinę-maloninę reikšmę: *žmogaitis* ‘žr. žmogelis’, *žmogelis* ‘žmogus’, *žmogiokas* ‘žr. žmogelis’, *žmogiukas* ‘žr. žmogelis’, *žmogutis* ‘žr. žmogelis’. Visi šie žodžiai yra vartojami žodžio *žmogus* ‘mąstanti ir kalbanti būtybė (Homo) (skiriant nuo kitų būtybių, paprastai apie suaugusią, be lyties skirtumo)’ reikšme. Taip parodomas gėrėjimasis ir patraukliai vadinamas žmogus. Šie 5 priesagų vediniai yra darybiniai sinonimai (toliau – DS), kadangi reiškia tą patį ir turi bendrą šaknį *žmog-*. DS gali vienas kitą pakeisti tekste, iš esmės nekeisdami konteksto prasmės: *Mane toks žmogaitis parvežė. Iš esmės jis visai neblogas žmogelis. Nebūt toks girtuoklis, būt nieko sau žmogiokas. Toks malonus žmogiukas, gerai paskalbėt. Geras žmogutis buvo tasai gydytojas, kad jis pats tikrai sveikas būtų!* (visi pavyzdžiai iš LKŽe). Kitą DS porą sudaro priesagų *-elės* ir *-užės* vediniai *žmonelės* ‘paprasti žmonės’ ir *žmonužės* ‘žr. žmonelės’, kurie gražiai pavadina paprastus žmones. DS turi bendrą šaknį *žmon-*, reiškia tą patį bei gali būti vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, pakeisti vienas kitą, plg.:

Apkalbės man žmonelės neteisingom kalbelėm
(LKŽe).

*Nei eisiu arty, nei duosiu ranką, kalb ant
mudvie žmonužės daug neviernų žodelių*
(LKŽe).

Aptarti 7 priesagų vediniai – tikrieji deminutyvai, tačiau rasta ir tokių vedinių, kurie turi deminutyvines priesagas, bet jų reikšmė yra menkinamoji. Jų rasta 18: *žmogėkas* ‘žr. žmogelis 1’, *žmogelė* ‘žr. žmogelis 1’, *žmogėnas* ‘žr. žmogelis 1’, *žmoginas 1* ‘žr. žmogelis’, *žmoginė* ‘žr. žmogynas’, *žmogiščias* ‘žr. žmogėnas 1’, *žmogištis* ‘žr. žmogelis 1’, *žmogytis* ‘žr. žmogelis 1’, *žmogiūkštis* ‘žr. žmogelis 1’, *žmoguitis* ‘žr. žmogelis 1’, *žmogulis* ‘žr. žmogelis 1’, *žmogusas* ‘menk. žmogus, žmogelis’, *žmogutas* ‘žr. žmogelis 1’, *žmogūtis* ‘žr. žmogutis 1’, *žmogužis* ‘žr. žmogelis 1’, *žmonelis* ‘žr. žmogelis 1’, *žmoniukas* ‘žr. žmogelis 1’, *žmonužis* ‘žr. žmonelis’. Visi šie žodžiai yra vartojami žodžio *žmogelis 1* ‘žmogus (ppr. kalbant apie paprastą žmogų ar su tam tikru menkinamuoju atspalviu)’ reikšme. Iš šių darinių buvo sudarytos dvi DS eilės:

1) ***Žmonelis – žmoniukas – žmonužis.***

DS turi bendrą šaknį *žmon-*, tačiau skirtingas priesagas ir yra vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, plg.:

<i>Šitas žmonelis tai par poną tarnavo (LKŽe).</i>	<i>Žmoniukai stalą apsėdę, tempa [dar pabūti], juk neišeisi (LKŽe).</i>	<i>Bernužėli mano, baltas dobilėli, kalba mudu žmonužėliai daug neviernais žodeliais (LKŽe).</i>
--	---	--

2) ***Žmogėkas – žmogelė – žmogėnas – žmoginas 1 – žmoginė – žmogiščias – žmogištis – žmogytis – žmogiūkštis – žmoguitis – žmogulis – žmogusas – žmogutas – žmogūtis – žmogužis.***

DS turi bendrą šaknį *žmog-*, tačiau yra sudaryti su skirtingomis priesagomis. Jie turi artimą reikšmę ir gali būti vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, pvz.: *Du žmogėkai inskorė dangun (LKŽe). Senovinis tas žmogelė (LKŽe). Žmogėno veidas toli gražu nesiderino su jo skurdžia apranga (LKŽe). Toks žmoginas jaują nudegino (LKŽe). Tas žmogiščias, tas niekados nepasotintas ėstuvus mūsų giminės (kalba vištos) (LKŽe). Žmogištis tokį kelią atklampojo, tai kap nepaklausysi – turi eit (LKŽe). Nutrepleno žmogytis su skylute kojinej, toks intymiai mielas! (DLKT¹⁰). Apgailėtinas žmogiūkštis! (DLKT). Tas žmoguitis ir užsigavo (LKŽe). Jos tėvas buvo stalius – kuklus, užguitas žmogulis (DLKT). Ponai iš anų džiaugias, tai kaipgi mums, prastiems „žmogusams“ bijoti maskolių iškalos (LKŽe). Silpnas žmogutas tas karalius (LKŽe). Tėvas įeis, į tą*

¹⁰ Kai kurie vartosenos pavyzdžiai imti iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (DLKT).

lopišuką veizės i sakys: mažas žmogūtis (LKŽe). Šis nusigyvenęs *žmogūžis* savo išore sudarė kaip ir *kokį priedėlį prie jos tualetu* (LKŽe).

Iš šių darinių buvo sudarytos ir dvi darybinių variantų (toliau – DV) eilės: *žmoginas* / *žmoginė* (šie priesagų vediniai skiriasi galūnėmis -as, -a) ir *žmogūžis* / *žmonužis* (šie skiriasi vienaskaitos ir daugiskaitos formomis).

Kiti 3 vediniai *žmogyna* ‘žr. žmogynas’, *žmoginė* ‘žr. žmogynas’ ir *žmogynas* ‘menkas žmogus, žmogelis’ turi menkinamąją reikšmę: žymi asmens paprastumą, nekilmingumą ir menkumą. Priesagų vediniai laikytini DV: jie remiasi tuo pačiu pamatiniu žodžiu *žmogus*, turi tokią pačią reikšmę, tačiau skiriasi savo galūnėmis (-a, -ė, -as) ir šaknies balsių kaita (y, i).

Ypatybių pavadinimai (vardažodžių abstraktai). „Ypatybių pavadinimai (jie vadinami ir vardažodžių abstraktais) įvardija atsietines tikrovės dalykų ypatybes, savybes, žmonių veiklos sritis ir kitokias atsąjusias sąvokas“ (Keinys 1999, 45). Šiai kategorijai priskiriami rasti tik 2 dariniai. Su priesaga -umas, kuri yra dariausia, padarytas vedinys *žmonumas* ‘žr. žmoniškumas’, o su priesaga -ybė – darinys *žmogybė* ‘tai, kas būdinga žmogui, žmogiškumas’. Taip pažymima stipriai pasireiškianti ypatybė.

Vardažodinės ypatybės turėtojų pavadinimai. Su priesagomis -yla, -ystė ir -ysta padaryti 4 priesagų vediniai: *žmogyla* ‘žr. žmogysta’, *žmogystė* ‘žr. žmogysta’, *žmogysta* ‘žmogaus pavidalas’ ir *žmonysta* ‘žr. žmogysta 1’. Šie dariniai žymi asmeniui būdingą ypatybę – žmogaus pavidalą. DV yra laikomi: *žmogysta* / *žmonysta* ir *žmogystė* / *žmogysta* dariniai, kadangi jie turi tą pačią reikšmę, tačiau skiriasi savo darybos ypatumais: vienaskaitos ir daugiskaitos formomis, galūnėmis (-ė, -a).

3 šios kategorijos dariniai įeina į DS eilę: *žmogyla* – *žmogystė* – *žmogysta*.

Šie DS reiškia tą pati, turi bendrą šaknį *žmog-*, tačiau yra sudaryti su skirtingomis priesagomis. Jie gali būti vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, plg.:

<i>Pakiemyje su kastuvu kapstosi kažkoks žmogyla</i> (LKŽe).	<i>Staiga prieš mus pasirodė baisi juoda žmogystė</i> (LKŽe).	<i>Iš tolo mačiau – dūlavo kokia žmogysta, bet nepažinau</i> (LKŽe).
---	--	--

Pavadinimai pagal kilmę ir priklausymą: mėsos pavadinimai. Rasti 3 dariniai. 2 iš jų *žmogena* ‘= žmogiena 1’ ir *žmogiena* ‘žmogaus mėsa’ padaryti pridėdant priesagas -ena ir -iena. Jie pavadina žmogaus mėsą. Su priesaga -inas padarytas darinys *žmoginas* 2 ‘žr. žmogiena 1’, kas taip pat yra įvardijama kaip žmogaus mėsa. Visi priesagų vediniai sudaro DS eilę. DLKT rasta

pavyzdžių tik su dariniais *žmogiena* (jis paminėtas 45 kartus) ir *žmoginas* 2 (paminėtas 2 kartus). Tai rodo, kad dabartinėje lietuvių kalboje šie žodžiai galbūt nėra aktyviai vartojami. DS gali būti vartojami panašioje leksinėje aplinkoje, vienas kitą keisti tekste, nekeisdami konteksto prasmės, plg.:

<i>Paragavęs <u>žmogienos</u> vilkas darosi itin pavojingas (LKŽe).</i>	<i>Čia <u>žmogena</u> smirda (LKŽe).</i>	<i>Ant sykio langai atšoka. [Erelis] tupiasi ant lango sakydamas: – Kas čia <u>žmoginiais</u> smirdi? (LKŽe).</i>
---	--	---

Kuopiniai pavadinimai. „Kuopiniai pavadinimai įvardija pamatiniu žodžiu žymimų ar bendrą ypatybę turinčių būtybių, daiktų visumą ar tam tikrą telkinį, kuopą“ (Keinys 1999, 51). Iš viso rasti 5 dariniai, kurie priklauso šiai kategorijai.

Dariniai su dariausia priesaga *-ija*: *žmonija* ‘žmonės, liaudis’ ir *žmogija* ‘žr. žmonija’ žymi žmonių visumą. Žodžiai laikytini DV, nes yra sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių ir reiškia tą patį, tačiau skiriasi tuo, kad vienas padarytas iš vienaskaitos, o kitas – daugiskaitos formos: *žmonija*, *žmogija*.

Su priesagomis *-yba* ir *-ybė* rasti taip pat 2 dariniai: *žmonyba* ‘žmonija’, *žmonybė* ‘žr. žmonija’. Šie žodžiai įvardija pamatiniu žodžiu žymimų žmonių visumą.

Rastas 1 darinys su priesaga *-ystė*, kuri nebūdinga kuopiniams pavadinimams. Darinys *žmonystė* ‘žmonija’ šiuo atveju reiškia žmonių visumą.

4 kategorijos vediniai sudaro DS eilę: *žmonyba – žmonybė – žmonystė – žmonija*.

Jie turi tą pačią šaknį, reiškia tą patį, bet yra sudaryti skirtingomis darybos priemonėmis. DS gali vienas kitą pakeisti sakinyje, iš esmės nekeisdami konteksto prasmės, plg.: *Už žmonybą aš kariavau. Mieste vis daugiau žmonybės. Ta pati paskyra darbų susieja visą žmonystę ir visus žmones padaro broliais. Lietuvybę palaikė kaimo žmonija.* (visi pavyzdžiai iš LKŽe).

2.1.2. Priešdėlių vediniai

Rasti 5 daiktavardiniai priešdėlių vediniai, kurie yra išvesti pridedant priešdėlius *ant-*; *ne-*; *nuo-*; *pro-*; *prieš-*: *antžmogis*, *nežmogus*, *nuožmogis*, *prožmogis*, *priešžmogis*.

„Didelė dalis priešdėlio *ant-* vedinių žymi daiktą, dedamą ar (rečiau) savaime esantį ant (virš) to daikto, kuris pasakytas pamatiniu daiktavardžiu“ (DLKG 2006, 146), tačiau šiuo atveju vedinys *antžmogis* ‘idealas žmogaus, kuris rūpinasi tik savo asmenybės plėtojimu ir niekina

visuomeninius tikslus' žymi aukštesnės padėties žmogų. DLKG priduriama, kad „vienas kitas naujadaras žymi asmenį, viršesnį už tą, kuris pasakytas pamatiniu daiktavardžiu“ (DLKG 2006, 146), būtent toks ir yra šis vedinys.

Vedinys *nežmogus* 'žiaurus žmogus, barbaras, niekšas' yra sudarytas pridėjus priešdėlį *ne-*, kas reiškia pamatinio žodžio priešybę.

DLKG yra teigiama, kad kai kurie priešdėlio *nuo-* vediniai žymi vietą, o kiti yra įvairios reikšmės (DLKG 2006, 149). Šiuo atveju priešdėlio vedinys *nuožmogis* 'keistuolis' įvardija keistą žmogų.

Priešdėlio *pro-* vediniai žymi pirmąsį (senovėje buvusį) dalyką arba asmenį, „iš kurio yra atsiradęs bei kilęs pamatiniu žodžiu pasakytas dalykas ar asmuo“ (DLKG 2006, 149). Šiuo atveju su priešdėliu *pro-* padarytas daiktavardis *prožmogis* 'pirmąsysis žmogus' reiškia asmenį.

Priešdėlio *prieš-* vedinys *priešžmogis* 'žmogus, nemėgstantis bendrauti su kitais' žymi dalyką, kuris yra nukreiptas prieš pagrindiniu žodžiu pasakytą dalyką (LKG 1965, 432). Šiuo atveju darinys įvardiją tokį asmenį, kuris nemėgsta bendrauti.

2.1.3. Dūriniai

LKŽe rasta 80 dūrinių, kurie yra sudaryti su šaknimis *žmog-* ir *žmon-*. Pateiktuose dūriniuose daiktavardis *žmogus* ir *žmonės* eina arba pirmuoju, arba antruoju dėmeniu. Dūriniai yra skirstomi į dvi grupes: dūrinius su antruoju daiktavardiniu dėmeniu ir dūrinius su antruoju veiksmažodiniu dėmeniu.

Dūriniai su daiktavardiniu antruoju sandu

LKŽe rasti 45 dūriniai su antruoju daiktavardiniu dėmeniu. Analizuojami daiktavardžiai *žmogus* ir *žmonės* eina tiek pirmuoju, tiek ir antruoju dėmeniu dūrinyje. Dūriniai grupuojami pagal tai, kokia kalbos dalis yra jų pirmasis dėmuo.

Dūriniai iš dviejų daiktavardžių. LKŽe rastas 21 dūrinys, kuris yra sudarytas iš dviejų daiktavardžių. Kaip jau buvo minėta, pagal sandų reikšmių santykį sudurtiniai daiktavardžiai gali būti arba prijungiamieji (determinatyviniai), arba sujungtiniai (kopuliatyviniai), tačiau daugiau pasitaikė determinatyvinių dūrinių.

Determinatyviniai dūriniai. Tokių dūrinių rasta daugiausiai – 18. Dūrinių sandai vienas kitą apibrėžia įvairiai. Dažniausiai dūrinių pirmuoju dėmeniu nurodoma paskirtis ir priklausymas. DV laikytini iš tų pačių pamatinių žodžių sudaryti dūriniai, kurie skiriasi jungiamuoju balsiu *a*: *žmogamėšlis* (: *žmogus*, *mėšlas*) 'žmogaus išmatos' ir *žmogmėšlis* (: *žmogus*, *mėšlas*)

‘žr. žmogamėšlis’. DV laikytini ir kiti dūriniai, kurių pirmasis dėmuo remiasi daiktavardžiu *žmogus*: *žmogikaulis* / *žmogkaulas* (: *žmogus*, *kaulas*) ‘žmogaus kaulas’, šie dūriniai skiriasi jungiamuoju balsiu *i*; *žmogmėsa* / *žmogmėsė* (: *žmogus*, *mėsa*) ‘žmogiena’, šie skiriasi galūnėmis *-a*, *-ė*. Visi dūriniai pirmuoju savo dėmeniu nurodo žmogų, o antruoju – tai, kas jam priklauso. Prie tokių priskiriamas ir dūrinys *žmogšūdis* (: *žmogus*, *šūdas*) ‘žmogaus išmatos’. Šis žodis LKŽe turi vulgarizmo pažymą, t. y. reiškia šiurkštų žodį, kuris lietuvių kalboje vartojamas, tačiau būdingas tik šnekamajai kalbai.

DS eilė: **žmogamėšlis** – **žmogšūdis**. Sinonimai yra vartojami panašioje leksinėje aplinkoje ir gali vienas kitą pakeisti tekste, iš esmės nekeisdami konteksto prasmės, plg.:

<u>Žmogamėšlis</u> padrėbtas, koki čia nevalos vaikščioj[o] (LKŽe).		<i>I žmogšūdį ilipai</i> (LKŽe).
--	--	---

Kiti dūriniai *knygžmogis* (: *knyga*, *žmogus*) ‘žmogus, kuris iš knygų daug žino, bet neturi praktikos’ ir *žmogšūnis* (: *žmogus*, *šuo*) ‘šunimi paverstas žmogus’ nurodo, koks žmogus ir šuo yra. Dūrinys *žmonvedys* (: *žmonės*, *vadas*) ‘žmonių vadas’ (neatmestina, kad remiasi veiksmažodžiu *vesti*) LKŽe turi neologizmo pažymą. „Naujažodis (neologizmas) – tai leksikos vienetas, kuris tam tikru raidos laikotarpiu kalboje atsiranda naujai dėl visuomeninių santykių kitimo, dėl mokslo ir technikos pažangos, dėl atskirų žmonių savitos pasaulio reiškinių sampratos ar pasirinkto minties raiškos būdo“ (Jakaitienė 2010, 205).

Dūriniai *dievažmogis* (: *dievas*, *žmogus*) ‘dievas žmogus’ ir *žmogdievis* (: *žmogus*, *dievas*) ‘Dievas ir žmogus (apie Jėzų Kristų)’ yra metoniminiai, kadangi dūrinio sandais pasakomi susiję dalykai yra kaip dalis ir visuma (gyva būtybė turi iš sandų reikšmės kylančią dalį, dūriniai sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių). Dūrinys *žmogbernis* (: *žmogus*, *bernas*) ‘samdinys’ LKŽe turi nurodomą neigiamą, menkinamą pažymą.

Dūriniai *žmogiavagis* (: *žmogus*, *vogti*) ‘žmonių vagis, grobikas’ ir *žmogvagis* (: *žmogus*, *vogti*) ‘kas žmones grobia, vagia’ yra DV, kadangi sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių ir reiškia tą patį, bet skiriasi jungiamuoju balsiu (*i*)*a*. DV laikytini ir dūriniai, kurie skiriasi galūne: *žmogkara* (: *žmogus*, *karti*) ‘žmogkarys’ / *žmogkarys* (: *žmogus*, *karti*) ‘žmonių korikas, budelis’. Visi minėti dūriniai nurodo paskirtį.

Ne visų dūrinių leksinė ir darybinė reikšmė sutampa. Rastas 1 dūrinys *vėjažmogis* (: *vėjas*, *žmogus*) ‘žr. vėjavaikis’, kurio dėmenys susiję metoniminiu ryšiu, kadangi žodis *vėjavaikis* yra suprantamas kaip nerimto būdo žmogus, LKŽe pažymimas ir menkinimas.

Kopuliatyviniai dūriniai. Rasti tik 3 dūriniai: *beždžionžmogis* (: *beždžionė, žmogus*) ‘žr. beždžionžmogis’, *beždžionžmogis* (: *beždžionė, žmogus*) ‘palentologijoje – tarpinis tipas tarp žmogaus ir beždžionės, pitekanthropas’ ir *žmogbeždžionės* (: *žmogus, beždžionė*) ‘= žmogbeždžionės’, kurie turi tiesioginę reikšmę, kadangi tiek vienas, tiek kitas dėmuo pasako svarbias dūrinio dalis, kurios yra tarpusavyje susiję. Dūriniai *beždžionžmogis* ir *beždžionžmogis* laikomi DV: skiriasi jų šaknies priebalsiai z ir ž.

Dūriniai iš būdvardžio ir daiktavardžio. „Sudurtiniai daiktavardžiai, kurių pirmasis sandas yra būdvardinis, o antrasis – daiktavardinis, pagal sandų reikšmių tarpusavio santykį yra determinatyviniai: čia pirmasis sandas visada apibrėžia, pažymi antrąjį“ (DLKG 2006, 154). Tokių dūrinių rasta 18. Vieni iš jų turi teigiamą reikšmę, kiti – neigiamą.

Rasta 11 dūrinių, kurie turi neigiamą emocinį atspalvį, nes apibūdina žmogaus blogas savybes: *bjauražmogis* (: *bjaurus, žmogus*) ‘bjauraus būdo žmogus’, *blogiažmogis* (: *blogas, žmogus*) ‘blogas, piktas žmogus’, *kietžmogis* (: *kietas, žmogus*) ‘kietas, šykštus žmogus’, *menkžmogis* (: *menkas, žmogus*) ‘menkas, skurdžios dvasios žmogus’, *patrakžmogis* (: *patrakęs, žmogus*) ‘piktas, patrakęs žmogus, padūkėlis’, *piktažmogis* (: *piktas, žmogus*) ‘blogas, negeras žmogus’, *prastažmogis* (: *prastas, žmogus*) ‘neprivilegiuotas žmogus’, *trakžmogys* (: *trakus, žmogus*) ‘pašėlęs, trakus žmogus’, *tridžmogis* (: *tridas / tridžius, žmogus*) ‘tridžmogis, kurs daug darbų pradeda, o neišgal, neįstengia bengti’, *tuščiažmogis* (: *tuščias, žmogus*) ‘kas tuščias, dvasiškai skurdus’ ir *palaikžmonės* (: *palaikis, žmonės*) ‘prasti, blogi žmonės’. Tik vienas dūrinys *tridžmogis* LKŽe turi vulgarizmo pažymą, visi kiti – ne. Toks žodis bendrinėje kalboje neturėtų būti vartojamas, kadangi visuomenė šią sąvoką vertina kaip neestetiską. Kita vertus, iš žodžių reikšmių galima matyti, kad visi likę dūriniai taip pat įvardija tokius žmones, kurie nėra geri, nors LKŽe ir neturi nurodomų stilistinių atspalvių.

Sudarytos 2 DS eilės: *blogiažmogis* – *piktažmogis* ir *menkžmogis* – *tuščiažmogis*. Šie žodžiai nėra aptinkami DLKT, o tai rodo, kad jie dabartinėje lietuvių kalboje aktyviai nevartojami.

DS gali pakeisti vienas kitą tekste, iš esmės nekeisdami konteksto prasmės, plg.: *Mišku einant i baisu pasdarė, kad kokio blogiažmogio nesustikt. Šitas piktažmogis geriau nepadarys, kap tik bloga* (visi pavyzdžiai iš LKŽe).

Tokios meilės santykiai palieka sieloje visam amžiui mielą atminimą kaip skaistūs pragiedruliai pilkame menkžmogių gyvenime. Tai stebėtina tuščiažmogio silpnybė – girtis savo giminės senobiškumu (visi pavyzdžiai iš LKŽe).

Kiti 4 dūriniai *didžiažmogis* (: *didelis, žmogus*) ‘didelis, garsus žmogus’, *ilgažmogis* (: *ilgas, žmogus*) ‘aukšto ūgio žmogus’, *senžmogis* (: *senas, žmogus*) ‘senas žmogus’ ir *trumpažmogis*

(: *trumpas, žmogus*) ‘žemaūgis žmogus’ yra teigiamos reikšmės (galbūt *senžmogis* ne visada), kadangi įvardija ir apibūdina ypatybes, kurios nurodomos pirmuoju dėmeniu. Nė vienas dūrinys LKŽe neturi pažymų, tačiau iš jų reikšmių galima suprasti, kad žmonės yra vadinami vaizdingais žodžiais.

LKŽe rasti 2 dabartinėje kalboje nevartotini dūriniai, kurie sudaryti iš būdvardžio ir daiktavardžio: *žanotžmogis* (: *žanotas, žmogus*) ‘žr. ženotžmogis’ ir *ženotžmogis* (: *ženotas, žmogus*) ‘vedęs vyras’. Dūriniai skiriasi tik šaknies balsių kaita: *a*, *e*, jie – DV. Prie jų priskiriamas ir hibridas *dykžmonys* (: *dykas, žmonės*) ‘laukiniai žmonės’. Visi šie žodžiai LKŽe turi pažymas.

Dūriniai iš skaitvardžio ir daiktavardžio. Rastas dūrinys, kurio pirmuoju dėmeniu eina kiekinis trupmeninis skaitvardis. Dūrinys *pusantražmogis* (: *pusanto, žmogus*) ‘labai aukštas žmogus, ištįsėlis’ įvardija žmogų pagal jo ūgį.

Dūriniai iš prieveiksmio ir daiktavardžio. Dėmenys *pus-* ir *pusiau-* parodo kalbamo dalyko netikrumą, nepilnumą. LKŽe rasti 2 šiai grupei priskiriami dūriniai: *pusiaužmogis* (: *pusiau, žmogus*) ‘netikras, negrynas žmogus’ ir *pusžmogis* (: *pusiau, žmogus*) ‘pusiaužmogis’. Jie laikytini DV, nes yra sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių, turi tokią pačią leksinę reikšmę, o skiriasi tik prieveiksmio variacijomis *pus-* ir *pusiau-*.

Dūriniai iš prielinksnio ir daiktavardžio. Šiai kategorijai priskiriami rasti 3 dūriniai, kurie yra DV. Juos skiria prielinksnio *virš-* ir *viršu-* variacijos bei galūnės *is* ir *us*: *viršžmogis* (: *virš, žmogus*) ‘žr. antžmogis’ / *viršužmogis* (: *virš, žmogus*) ‘viršžmogis’ / *viršžmogus* (: *virš, žmogus*) ‘žr. viršžmogis’. Darinių morfemos yra siejamos su prielinksniu *virš*, kadangi *antžmogis* ‘idealas žmogaus, kuris rūpinasi tik savo asmenybės plėtojimu ir niekina bet kokius visuomeninius tikslus’. Šie dūriniai LKŽe turi pažymą, kuri nurodo, kad dabartinėje lietuvių kalboje žodžiai yra nevartotini.

Dūriniai su veiksmažodiniu antruoju sandu

LKŽe rasta 30 dūrinių su antruoju veiksmažodiniu dėmeniu. Pirmuoju dėmeniu eina daiktavardis *žmogus* arba *žmonės*. Visi dariniai savo antruoju sandu įvardija, kokį veiksmą atlieka žmogus.

Dūriniai iš daiktavardžio ir veiksmažodžio. 5 dūriniai *žmogakalbis* (: *žmogus, kalbėti*) ‘gerai mokantis ar išmokęs vietinių žmonių kalbą’ (neatmestina, kad antrasis dūrinio dėmuo remiasi daiktavardžiu *kalba*), *žmogmylys* (: *žmogus, myli*) ‘kas myli žmones’, *žmogžiedys* (: *žmogus, žiedė*) ‘žmogaus ugdytojas’, *žmonėtyra* (: *žmonės, tyrė*) ‘mokslas apie žmogų, antropologija’, *žmonvaldė* (: *žmonės, valdo*) ‘demokratija’ turi teigiamą reikšmę, kas yra susiję su pačiu žmogumi, jo savybėmis ir tobulėjimu. Iš šių penkių dūrinių net 4 LKŽe turi neologizmo pažymą, yra naujadarai: *žmogmylys*, *žmogžiedys*, *žmonėtyra*, *žmonvaldė*.

Darinys *žmogeivis* (: *žmogus, eiti*) ‘paprastas, nekilmingas žmogus’ yra darinys su nutrūkstamu formantu (padarytas iš *žmogus, eiti* ir priesagos -vis), LKŽe turi neologizmo pažymą.

Kiti 23 dūriniai – neigiamos reikšmės, kadangi yra susiję su žmogaus niekinimu, išnaudojimu, pjovimu, ėdimu, mušimu arba net nužudymu. Tik dūriniai *žmogbezda* (: *žmogus, bezda*) ‘sukriošėlis’ ir *žmogrijis* (: *žmogus, rijo*) ‘žmogėdra’ LKŽe turi pažymas – menkinamąją reikšmės pažymą (*žmogbezda*) ir neologizmo pažymą (*žmogrijis*). Dūriniai *žmogplėšys* (: *žmogus, plėšė*) ‘plėšikas’, *žmogjoda* (: *žmogus, jodo*) ‘žmogaus kankintojas’ ir *žmogmuša 1* (: *žmogus, mušti*) ‘kas muša, vargina žmones’ LKŽe pažymų neturi, tačiau nėra sunku suprasti, kad šie žodžiai pagal savo reikšmes reiškia neigiamus dalykus. Prie jų priskiriamas dar vienas dūrinys *žmogzurdys* (: *žmogus, zurdyti*) ‘kas nuzurduoja žmogų, žmogžudys’.

Dūriniai *žmogamušys* (: *žmogus, mušti*) ‘žr. žmogmušys’ / *žmogmušys* (: *žmogus, mušti*) ‘žmogžudys’ yra DV, kurie turi tą pačią reikšmę ir skiriasi savo jungiamuoju balsiu *a*. DV laikytini naujadarai *žmogužmušis* (: *žmogus, užmušti*) ‘žmogžudys’ / *žmogaužmušys* (: *žmogus, užmušti*) ‘žr. žmogmušys’, kurie turi tą pačią reikšmę, tačiau skiriasi savo galūnėmis (-is, -ys) bei jungiamuoju balsiu *a*.

DV laikytini 3 dūriniai, kurių pirmasis dėmuo remiasi daiktavardžiu *žmogus*: *žmogėda* (: *žmogus, ėda*) ‘žr. žmogėdra’ / *žmogėdas* (: *žmogus, ėda*) ‘žr. žmogėdra’ / *žmogėdis* (: *žmogus, ėda*) ‘žr. žmogėdra’. Jie skiriasi tik savo galūnėmis (-a, -as, -is), tačiau yra padaryti iš tų pačių pamatinių žodžių ir reiškia tą patį – įvardija žmogų, kuris valgo (ėda) kitus žmones.

Dūrinys *žmogėdra* (: *žmogus, ėda*) ‘kas valgo (ėda) žmogieną’ yra mišrios darybos darinys (turi nutrūkstamą formantą): dūrinys ir dar pridėta priesaga -ra. Šiuo atveju turime mišrųjį darybos būdą – kompoziciją-sufiksaciją. LKŽe yra pažymima perkeltinė žodžio reikšmė – ‘žiaurus žmogus’. Dūrinys *žmonėdra* (: *žmonės, ėda*) ‘žr. žmogėdra’ taip pat apibūdina žiaurius žmones, kurie valgo žmogų ar žmogieną. Dūriniai laikytini DV, nes yra sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių, turi tą pačią reikšmę, tačiau vienas jų išvestas iš vienskaitos, o kitas – daugiskaitos formos (*žmogėdra, žmonėdra*).

Sudaryta DS eilė: *žmogėda – žmogėdas – žmogėdis – žmogėdra*. Sinonimai gali pakeisti vienas kitą tekste, iš esmės nekeisdami konteksto prasmės, plg.: *Ir klebonas senelis pasitaikė rūstus, beveik žmogėda, dvasiškai tariant. Galėjau tekti žmogėdams ant tos salos ilgiau gyvendamas. Mano vyras žmogėdis, pareis ir jus suės. Čia žmogėdra gyvena. Kai pareis, jus paės.* (visi pavyzdžiai iš LKŽe).

DS eilė: *žmonėdys 2 – žmonėdra*. Nei DLKT, nei LKŽe pavyzdžių su dūriniu *žmonėdra* nerasta. Dėl to galima teigti, kad žodis nėra aktyviai vartojamas dabartinėje kalboje.

Dūriniai *žmoglupa* (: *žmogus, lupa*) ‘žr. žmoglupys’ ir *žmoglupys* (: *žmogus, lupa*) ‘lupikautojas; kyšininkas’ įvardija žmogų, atliekantį blogus darbus. Šie dūriniai yra DV, kadangi jų reikšmė tokia pati, jie skiriasi tik savo galūnėmis (-a, -ys).

DV laikytini 3 iš tų pačių pamatinių žodžių sudaryti dūriniai, kurie skiriasi jungiamuoju balsiu *a* ir galūnėmis -ys, -a: *žmogapjovys* (: *žmogus, pjovė*) ‘žr. žmogapjovis’ / *žmogpjovys* (: *žmogus, pjovė*) ‘žmogžudys’ / *žmogpjova* (: *žmogus, pjovė*) ‘žmogpjovys’.

DV laikytini 3 dūriniai, kurie skiriasi galūnėmis: *žmogžudys* (: *žmogus, žudė*) ‘kas yra nužudęs žmogų, žudo žmones’ / *žmogžudis* (: *žmogus, žudė*) ‘kas yra nužudęs žmogų, žudo žmones’ / *žmogžuda* (: *žmogus, žudė*) ‘žmogžudys’. Šių dūrinių leksinė reikšmė yra panaši, jie sudaryti iš tų pačių pamatinių žodžių.

Kai kurie kiti dūriniai

Dūriniai iš daiktavardžio ir būdvardžio. Rasti 5 dūriniai, kurių antrasis sandas yra būdvardis. Jie turi neigiamą reikšmę. Tokie dūriniai kaip *žmogapalaikis* / *žmogiapalaikis* / *žmogpalaikis* (: *žmogus, palaikas*) ‘menk. netikęs ar prastas žmogus’ yra DV, kurie skiriasi savo jungiamaisiais balsiais *a*, (*i*)*a*. DV laikytini ir kiti 2 dūriniai, kurie skiriasi jungiamuoju balsiu *a*: *žmonapalaikis* (: *žmonės, palaikūs*) ‘menk. žmogus’ ir *žmonpalaikis* (: *žmonės, palaikūs*) ‘menkas, vargas žmogus’. Šie dūriniai apibūdina prastus, menkus, netikusius, vargšus žmones ir visi LKŽe turi pažymą, išskyrus dūrinį *žmonpalaikis*.

2.2. Būdvardžiai, sudaryti iš šaknų *žmog-* ir *žmon-*

LKŽe iš viso rasti 9 būdvardiniai dariniai, kurie yra sudaryti su šaknimis *žmog-* ir *žmon-*: 6 priesagų ir 3 priešdėlių vediniai.

2.2.1. Priesagų vediniai

Priesagų vediniams pridedamos dariausios priesagos: *-iškas*, *-ingas* ir *-inis*.

Vidinės ypatybės būdvardžiai. Priesagos *-ingas* vediniai *žmogingas*, *-a* ‘gyvenamas daugelio žmonių’ ir *žmoningas*, *-a* ‘turintis daug žmonių’ įvardija gausumo ypatybę, kuri yra susijusi su pamatiniu žodžiu.

Panašios bei būdingos ypatybės būdvardžiai. „Daiktavardiniai priesagos *-iškas*, *-a* būdvardžiai dažnai turi perkeltinę panašumo reikšmę, t. y. žymi ne „kaip kas“, o „kaip kieno, ko“ (DLKG 2006, 207). Toks yra vedinys *žmogiškas*, *-a* ‘(kaip) žmogaus’. Kitas priesagos *-iškas* vedinys *žmoniškas*, *-a* ‘būdingas geram žmogui; humaniškas’ žymi pamatiniu žodžiu pasakytą ypatybę, kas taip pat turi perkeltinę panašumo reikšmę.

Išskiriamieji (rūšiniai) būdvardžiai. Priesagos *-inis* vediniai *žmoginis*, *-ė* ‘priklausantis žmogui’ ir *žmoninis*, *-ė* ‘kuris skirtas žmonėms’ nurodo pamatiniu žodžiu pasakytą priklausymą.

2.2.2. Priešdėlių vediniai

Rasti 3 priešdėlių vediniai, kurie yra išvesti pridedant *be-*; *pra-*; *prie-*; priešdėlius: *bežmonis*, *pražmogys*, *priežmogis*.

Ypatybės kiekio būdvardžiai. „Iš daiktavardžių daugiausia būdvardžių daroma su priešdėliu *be-*. Tie santykiniai būdvardžiai žymi ypatybę, kylančią iš neturėjimo pamatiniu daiktavardžiu įvardijamo dalyko“ (Keinys 1999, 80). Būtent toks ir yra priešdėlio *be-* vedinys *bežmonis*, *-ė* ‘be žmonių’.

Priešdėlio *prie-* būdvardiniai vediniai yra vartojami retai (Keinys 1999, 79). Būdvardžiai su tokiu priešdėliu yra „daromi iš neišvestinių būdvardžių ir reiškia ne visai pilną, daugiau kaip vidutinį ypatybės kiekį“ (DLKG 2006, 226). Vedinys *priežmogis*, *-ė* ‘panašus į žmogų, atrodantis kaip žmogus’ pavadina asmenį ir nusako jo ypatybę.

Vidinės ypatybės būdvardžiai. „Šios reikšmės vediniai nedarūs“ (DLKG 2006, 227). Vedinys *pražmogys*, *-ė* ‘kuris elgiasi ir atrodo kaip paprastas, eilinis žmogus’ pasako, kas yra reiškiamą pamatiniu žodžiu, žymi šaltinį.

3. ŠAKNYS ŽMOG- IR ŽMON- TERMINŲ DARYBOJE

LRTB¹¹ iš viso rasta 80 terminų, kurių sudėtyje yra dėmenų, turinčių šaknį *žmog-* arba *žmon-*: 2 vientisiniai terminai (žr. 2 paveikslą) ir 64 sudėtiniai terminai, kurie turi dėmenį su šaknimi *žmog-* (žr. 3 paveikslą) bei 14 sudėtinių terminų, kurie turi dėmenį su šaknimi *žmon-* (žr. 4 paveikslą)¹².

¹¹ Prieiga per Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (VLKK) puslapį. LRTB apibūdinamas kaip „valstybės informacinė sistema, kurią sudaro nustatyta tvarka sutvarkytų ir internete pateiktų aprobuotų, teiktinų lietuvių kalbos terminų straipsnių rinkinių ir neteiktinų terminų visuma“ (VLKK). Į LRTB yra perkelti terminai iš žodynų, susikirstyti į temas, tačiau jos neatitinka žodynų sričių, yra bendresnės. Prie kiekvieno termino pateikiami konkrečios srities žodyno duomenys. Terminų pateikimas priklauso nuo to, koks žodynas naudotas: jeigu žodynas verčiamasis, tai įtraukiamas tik terminas ir jo atitikmenys kitomis kalbomis, o jeigu aiškinamasis – ir apibrėžtis. „Nuo elektroninių terminų bazių, internetinių terminų žodynų Terminų bankas skiriasi savo mobilumu – terminologinis darbas dirbamas pasitelkiant elektroninius ryšius, duomenys bet kada gali būti pildomi, atnaujinami“ (VLKK).

¹² Terminai paveiksluose surašyti taip: sudėtiniai terminai susikirstyti pagal dėmenų skaičių, o kiekvieno pogrupio viduje abėcėlės tvarka pirmiausia pateikiami terminai, kurių pagrindinis dėmuo (PD) yra daiktavardis *žmogus* arba *žmonės* (įvairios jų linksnių formos). Toliau tokia pat tvarka pateikiami tie terminai, kurių šalutinis dėmuo (ŠD) išreikštas atitinkamos šaknies dariniu. Būdvardžiai, kurie pat atlieka šalutinio dėmens funkciją, išskirti atskirai ir pažymėti sutrumpinimu BV.

Sudėtiniai terminai, kurių sudėtyje yra dėmenys, turintys šaknį *žmog-* (64)

Terminai, sudaryti iš 2 žodžių (20)

PD: *jaunas žmogus, kontrolinis žmogus, sveikas žmogus;*

ŠD: *pavojus žmogui, torpeda su žmogumi, žmogaus amžius, žmogaus ekologija, žmogaus embrionas, žmogaus faktorius, žmogaus kapitalas, žmogaus kvapas, žmogaus palaikai, žmogaus placenta, žmogaus struktūra, žmogaus teisės, žmogaus vaisius, žmogaus veiksnys;*

BV: *žmoginės beždžionės, žmogiškieji ištekliai, žmogiškoji kompetencija.*

Terminai, sudaryti iš 3 žodžių (21)

PD: *neaktyvus jaunas žmogus;*

ŠD: *leidžiamoji žmogaus dozė, neigiama žmogaus reakcija, sistema „žmogus-mašina“, žmogaus bendravimas su mašina, žmogaus biologinis ėminys, žmogaus ir mašinos ryšys, žmogaus ir mašinos sąsaja, žmogaus ir mašinos sietai, žmogaus ir mašinos sistema, žmogaus kamieninės ląstelės, žmogaus kūno skaitiklis, žmogaus lytinės ląstelės, žmogaus miolecitalinis kiaušinis, žmogaus palaikų laikymas, žmogaus pavidalo robotas, žmogaus teisių gynėjas, žmogaus vaisiaus plėvės;*

BV: *žmogiškųjų išteklių konsultantas, žmogiškųjų išteklių plėtotė, žmogiškųjų išteklių vadybininkas.*

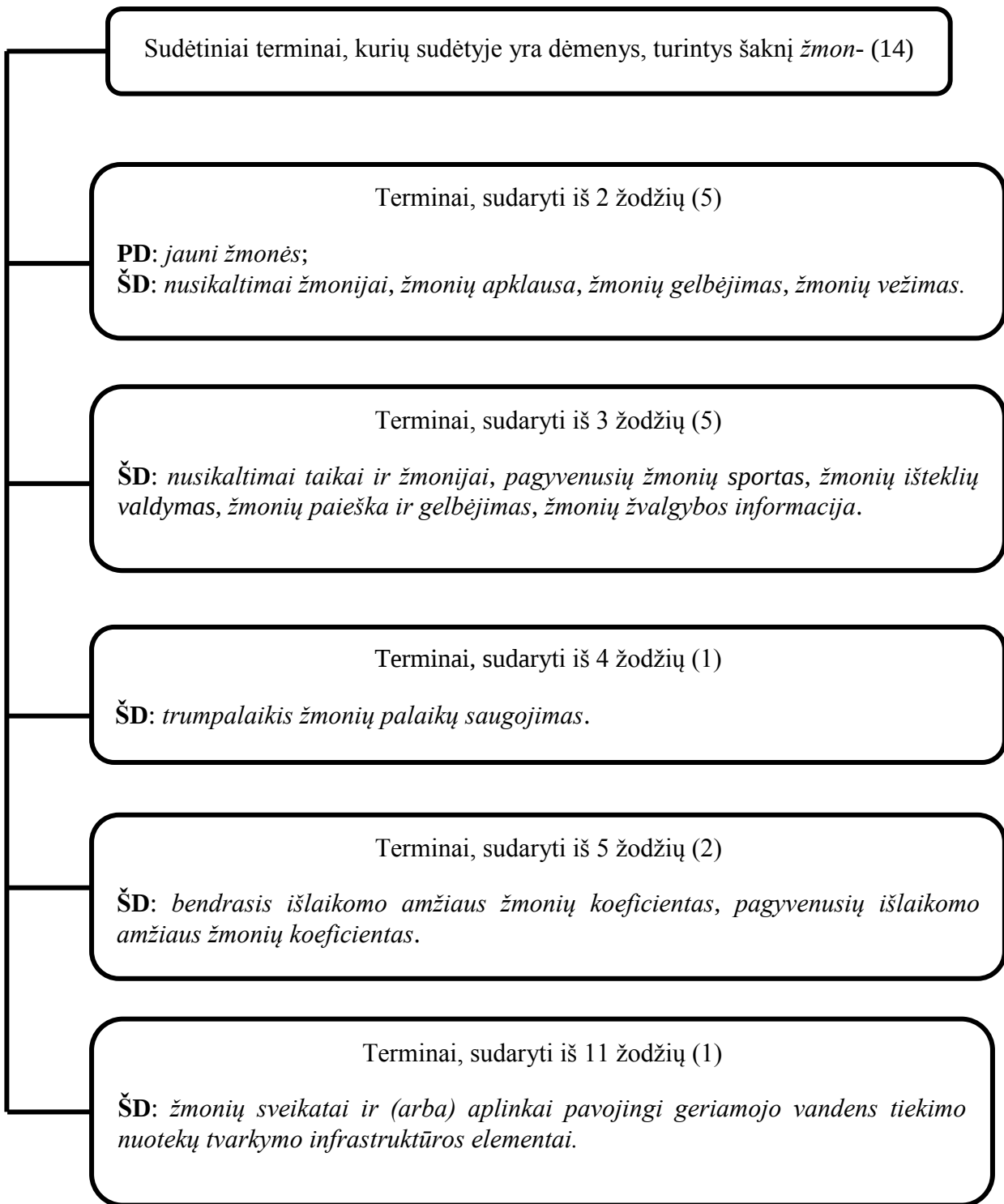
Terminai, sudaryti iš 4 žodžių (13)

PD: *specialiųjų poreikių turintis žmogus;*

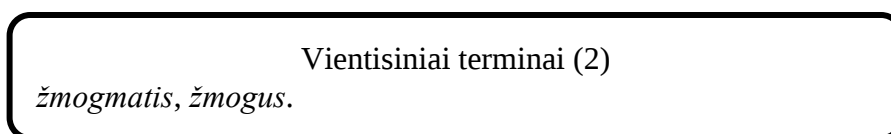
ŠD: *galinis žmogaus ir mašinos įtaisas, radionuklidų patekimas į žmogaus kūną, žmogaus biologinių ėminių teikimas, žmogaus biologinių ėminių tvarkymas, žmogaus embriono kamieninės ląstelės, žmogaus kamieninių ląstelių linija, žmogaus kūno spinduliuotės skaitiklis, žmogaus lytinių ląstelių bankas, žmogaus lytinių ląstelių donoras, žmogaus lytinių ląstelių donorystė, žmogaus palaikų paruošimas šarvoti, žmogaus palaikų pirminis vežimas, žmogaus palaikų vežimas laidoti.*

Terminai, sudaryti iš 5 žodžių (10)

ŠD: *audinių, ląstelių, organų naudojimas žmogui, netiesioginis žmogaus lytinių ląstelių naudojimas, teismo medicininis žmogaus palaikų tyrimas, tiesioginis žmogaus lytinių ląstelių naudojimas, visą žmogaus kūną veikianti vibracija, žmogaus embriono kamieninių ląstelių linija, žmogaus lytinių ląstelių autologinis naudojimas, žmogaus lytinių ląstelių ar embrionų laikymas, žmogaus lytinių ląstelių ar embrionų paruošimas, žmogaus lytinių ląstelių ar embrionų paskirstymas.*

4 pav. Sudėtiniai terminai, kurių sudėtyje yra su šakinimi *žmon-* sudaryti dėmenys

2 pav. Vientisiniai terminai, sudaryti su šaknimi *žmog-*.

3.1. Terminai, turintys dėmenį su šaknimi *žmog-*

3.1.1. Vientisiniai terminai

LRTB rasti tik 2 vienažodžiai terminai su šaknimi *žmog-*: *žmogus* ir *žmogmatis*.

Gimininis terminas *žmogus*, kaip matyti iš prieskyros, vartojamas keliose srityse: švietimo ir mokslo, kūno kultūros ir sporto. Šis terminas padarytas iš pirminio bendrinės kalbos žodžio. LRTB pateiktas terminas yra paimtas iš *Enciklopedinio edukologijos žodyno* ir *Sporto terminų žodyno*. Matyti, kad žodynuose pateiktos terminų apibrėžtys skiriasi: *žmogus* – „[b]ūtybė, kuri ugdomi; ugdymo objektas ir subjektas. Kaip ugdymo objektas konkretus žmogus pasižymi savita biologine prigimtimi ir socialine bei dvasine esme. Žmogus, kaip ugdymo subjektas, yra psichologinė struktūra, susidedanti iš išgyvenimų. Ugdymas plėtoja žmogaus galias kūrybiškai dirbti ir laimingai gyventi“ (edukologija) ir „[g]yva, mąstanti visuomeninė būtybė. Kaip ugdymo objektas konkretus žmogus pasižymi savita biologine prigimtimi, savita socialine ir dvasine esme; kaip ugdymo subjektas jis yra psichologinė struktūra“ (sportas).

Sudurtinis terminas (dūrinys) *žmogmatis* (: *žmogus, matas* 1) pateikiamas su nuoroda į tarptautinį sinonimišką terminą – ‘žr. antropometras’. K. Gaivenis teigia, kad „[d]idelė grupė matavimo prietaisų dabar pagrečiui vadinama dviem terminais – tarptautiniu ir lietuvišku“ (Gaivenis 2014, 568). *Sporto terminų žodyne* terminas *antropometras* apibūdinamas kaip „antropologinis prietaisas, kuriuo matuojamas žmogaus ūgis, rankų sieksniai ir kitų kūno dalių dydžiai“ (STŽ). Plg.: iš dėmenų *antropo-* „[gr. *antropos* – žmogus] pirmoji sudurt. žodžių dalis, rodanti jų reikšmių sąsają su žmogumi“ (TŽŽ 2013, 53) ir *-metras* „[gr. *metron* – matas] antroji sudurt. žodžių dalis, rodanti jų reikšmės sąsają su matu“ (TŽŽ 2013, 528) sudarytas žodis *antropometras* – „prietaisas žmogaus ūgiui ir kitiems kūno ir jo dalių dydžiams matuoti“ (TŽŽ 2013, 53). Lietuviškas terminas *žmogmatis* yra vienintelis dūrybos būdu padarytas terminas su šaknimi *žmog-*. Pasak K. Gaivenio, „[l]abai specialūs, reti ir tik mokslo reikalams vartojami matavimo prietaisai vadinami vien tik tarptautiniais terminais“ (Gaivenis 2014, 569). Jis dar priduria, kad „šalia kiekvieno tarptautinio termino su dėmeniu *-metras* nereikalingas lietuviškas terminas su *-matis* (Gaivenis 2014, 568). Taip pat svarbu paminėti, kad žodis *žmogmatis* nėra įtrauktas į LKŽe, todėl galima daryti prielaidą, kad tai pasenęs, neaktualus žodis, vartojamas tik kaip kūno kultūros ir sporto terminas. Panašu, kad tai tarptautinio termino vertinys.

3.1.2. Sudėtiniai terminai

LRTB rasti 64 sudėtiniai terminai.

Terminai, sudaryti iš 2 žodžių. Rasta 20 tokių teminų. Dvižodžių terminų žodžių junginius sieja derinimo (6 terminai) ir valdymo ryšiai (14 terminų).

Pagrindinis dėmuo. 3 rūšinių terminų pagrindinis dėmuo yra žodis *žmogus*, o visų jų šalutiniai dėmenys išreikšti būdvardžių vienaskaitos vardininkais: *jaunas žmogus*, *kontrolinis žmogus*, *sveikas žmogus*. Terminas *kontrolinis žmogus* vartojamas keliose srityse: fizikos mokslo bei standartizacijos ir metrologijos. Jų apibrėžtys gana panašios, plg.: *kontrolinis žmogus* „[t]eorinis suaugusio baltaodžio žmogaus modelis, sukurtas Tarptautinės radiologinės saugos komisijos, kuriuo galima įvertinti radiacinės saugos priemonės“ (metrologija), *kontrolinis žmogus* „Tarptautinės radiologinės saugos komisijos (ICRP – International Commission on Radiological Protection) sukurtas teorinis suaugusio baltojo žmogaus modelis, naudojamas įvertinant radiacinės saugos priemones“ (fizika). Terminas *sveikas žmogus* yra kūno kultūros ir sporto terminas, tačiau pateikiamos skirtingos jo apibrėžtys, plg.: *sveikas žmogus* „[g]era, sąžininga, protinga, dorovinga, veikli asmenybė, išmintingai derinanti darbą ir poilsį, mokanti džiaugtis veiklos rezultatais, išvengianti stresų ir nervinės perkrovos asmenybė“ ir „[h]armoningai auganti, bręstanti turinti sąlygas tenkinti savo dvasinius ir socialinius poreikius asmenybė“. Visi šie terminai susieti derinimo ryšiu.

Šalutinis dėmuo. Termino *pavojus žmogui* pagrindinis dėmuo yra *pavojus*, o šalutinis dėmuo išreikštas daiktavardžio vienaskaitos naudininku. 12 terminų šalutiniai dėmenys yra išreikšti daiktavardžio vienaskaitos kilmininku: *žmogaus amžius*, *žmogaus ekologija*, *žmogaus embrionas*, *žmogaus faktorius*, *žmogaus kapitalas*, *žmogaus kvapas*, *žmogaus palaikai*, *žmogaus placenta*, *žmogaus struktūra*, *žmogaus teisės*, *žmogaus vaisius*, *žmogaus veiksnys*.

Iš šios grupės sudėtinių terminų taip pat reikėtų aptarti santykius tarp terminų *žmogaus faktorius* ir *žmogaus veiksnys*. Remiantis tuo, kad pagrindiniai dėmenys laikytini atitikmenimis (ekvivalentais) (Kvašytė 2005, 15), galima sakyti, kad tai tą pačią reikšmę turintys terminai, t. y. sinonimai. Tai parodo ir terminų *faktorius* ir *veiksnys* funkcionavimas terminijoje (STA), ir žodžio *faktorius* kilmės aiškinimas („[lot. *factor* – darytojas, gamintojas] 1 veiksnys, jėga, sukelianti ir veikianti kurį nors reiškinį“ (TŽŽ 2013, 245). Vartosenoje neretai pastebimas junginys su įvardžiuotiniu būdvardžiu, pavyzdžiui, „**Žmogiškasis faktorius** (angl. *Human factor*) individo įtaka kokiam nors techniniam, valdymo ir pan. procesui. Posakio autorius – anglų sociologas B. Sybomas Rauntris (Benjamin Seebom Rowntree, 1871–1954), pavartojęs jį knygoje „Žmogiškasis faktorius versle“ (*The Human Factor in Business*, 1921)“ (SF). Tikėtina, kad įtakos tokiai termino formai turėjo termino *žmogiškieji ištekliai* buvimas. Panašiai atsitinka su terminu *žmogaus kapitalas* – vietoj tokios formos neretai vartojamas junginys *žmogiškasis kapitalas*.

Terminas *žmogaus embrionas* yra vartojamas asmens sveikatos ir visuomenės srityse. Nors terminas gali būti vartojamas keliose srityse, LRTB pateiktos apibrėžtys yra vienodos – „[b]esivystantis žmogaus organizmas nuo apvaisinimo momento iki aštuntos nėštumo savaitės pabaigos“. Svarbu paminėti tai, kad terminai *žmogaus embrionas* ir *žmogaus vaisius* yra sinonimai. Šie terminai skiriasi tuo, kad vienas yra sudarytas iš savosios kalbos žodžio *vaisius*, o kitas – tarptautinio žodžio *embrionas*, tačiau abu jie reiškia tą patį (plg.: *embrionas* „[gr. *embryon*] gemalas – naujo individo užuomazga“ (TŽŽ 2013, 220).

Termino *torpeda su žmogumi* pagrindinis dėmuo yra tarptautinis žodis *torpeda*, o šalutinis dėmuo išreikštas daiktavardžio vienaskaitos įnagininku.

Aptarti terminai, kuriuos sieja valdymo ryšys yra sudaryti ne vien tik iš savosios kalbos žodžių, jie savo sudėtyje turi ir tarptautinių žodžių: *ekologija*, *embrionas*, *faktorius*, *kapitalas*, *placenta*, *struktūra* ir *torpeda*, todėl galima sakyti, kad sudėtiniai dvižodžiai terminai yra mišrios sudėties.

Būdvardžiai, atliekantys šalutinio dėmens funkciją. Rūšinio termino *žmoginės beždžionės* pagrindinis dėmuo yra *beždžionės*, o šalutinis dėmuo išreikštas paprastuoju būdvardžio daugiskaitos vardininku. Kitų rūšinių terminų *žmogiškieji ištekliai* ir *žmogiškoji kompetencija* pagrindinis dėmuo yra žodžis *ištekliai* ir tarptautinis žodis *kompetencija*, o jų šalutiniai dėmenys išreikšti įvardžiuotinėmis būdvardžio su šaknimi *žmog-* formomis. Šie 3 terminai susieti derinimo ryšiu.

Reikia pastebėti, kad terminas *žmogiškieji ištekliai* (šis junginys plačiai paplitęs ne tik terminijoje) greičiausiai padarytas pagal analogiją su anglų *human resources* (plg.: *Resursai* „[pranc. *ressources*] *ištekliai*, *atsargos*“ (TŽŽ 2013, 708). Tekstuose rasta kalbamojo termino aptarimo bei tam tikro požiūrio į jį: „*Vis dažniau girdimas terminas „žmogiškieji ištekliai“ neretai palydimas klausimu: „kas yra žmogiškieji ištekliai?“ Skamba įmantriai, tačiau reikšmė daug paprastesnė nei gali pasirodyti. Plačiąją prasme, žmogiškieji ištekliai yra visos šalies gyventojai, darbo jėga, o siaurąją prasme, žmogiškieji ištekliai – organizacijos personalas, t. y. darbuotojai. Samprata „žmogiškieji ištekliai“ iš tikrųjų pradėta vartoti gana neseniai, tačiau paplitusi plačiai ir dabar vartojama jau ne tik moksliniuose šaltiniuose, tačiau ir kasdienėje kalboje. Visgi sutikime, tokia definicija skamba kur kas įmantriau nei mums įprasti „personalas“ ar „darbuotojai““ (LV). Kadangi anglų kalbos termino pagrindinis dėmuo yra tarptautinis žods *resursai*, galima suprasti klausimą, užduotą VLKK Konsultacijų banke: „Kuris terminas vartotinas: „žmogiškieji ištekliai“ ar „žmogiškieji resursai“?“. Atsakymas atitinka LRTB duomenis: „Vartotinas terminas **žmogiškieji ištekliai** (tai *kvalifikuotų žmonių turimų specialaus dalykinio pasirengimo, psichologinio ir dvasinio tinkamumo savybių, reikalingų darbo rinkai, profesinei, kultūrinei veiklai, visuma* (angl. *human resources*; vok.*

Arbeitskräftepotential; rus. человеческие ресурсы), žr. L. Jovaišos „Enciklopedinį edukologijos žodyną“ (Vilnius, 2007, p. 332) <...>“ (VLKK). Vis dėlto, internetinėje enciklopedijoje Vikipedija ta pačia reikšme pavartotas dar ir junginys *žmogiškasis kapitalas* (plg.: „*Žmogiškasis kapitalas, žmogiškieji ištekliai – žmogiškieji „turtai“, ištekliai; ekonomikoje – esminis ekonomikos, ekonominės veiklos veiksnys. Tai žmonių išsilavinimas, profesija ir patyrimas, kuris yra gamybos pagrindas; tai mokymusi ir praktiniu patyrimu sukauptos žinios bei meistriškumas, didinantys žmonių veiklinį našumą bei verslumą. Žmogiškasis kapitalas, pasak prof. Juozo Bagdanavičiaus – vertingiausias šiuolaikinės visuomenės ištekliai, svarbesnis už gamtos ištekliai, materialinį turtą. Žmogiškieji ištekliai turi būti vis atnaujinami, patobulinami norint pasiekti aukščiausius rezultatus. Tai galima padaryti seminarų, paskaitų, mokymų, kursų pagalba. Pasak D. Greison „būtent žmogiškasis kapitalas, o ne fabrikai, įrengimai ir gamybinės atsargos yra konkurencingumo, ekonominio augimo ir efektyvumo kertinis akmuo“* (V). LRTB rastų terminų imtyje konstatuotas dvižodis terminas, kurio pagrindinis dėmuo *kapitalas*, tačiau šalutinis dėmuo išreikštas ne įvardžiuotiniu būdvardžiu, o daiktavardžio kilmininku *žmogaus kapitalas*.

Terminai, sudaryti iš 3 žodžių. Tokių terminų rasta daugiausiai – 21. Juos sieja gramatinis derinimo (1 terminas) ir valdymo ryšys¹³ (20 terminų).

Pagrindinis dėmuo. Rastas tik 1 terminas, kurio dėmenys susieti derinimo ryšiu – *neaktyvus jaunas žmogus*. Jo pagrindinis dėmuo yra *žmogus*, o šalutiniai dėmenys išreikšti vienaskaitos būdvardžių kilmininku ir vardininku.

Šalutinis dėmuo. Termino *leidžiamoji žmogaus dozė* pagrindinis dėmuo yra tarptautinis žodis *dozė*, o valdomas pažymins išreikštas daiktavardžio kilmininku.

Termino *neigiama žmogaus reakcija* pagrindinis dėmuo yra tarptautinis žodis *reakcija*, o šalutiniai dėmenys išreikšti daiktavardžio vienaskaitos kilmininku ir būdvardžio vienaskaitos vardininku. Termino *sistema „žmogus-mašina“* pagrindinis dėmuo taip pat yra tarptautinis žodis *sistema*. Šalutinis dėmuo išreikštas per brūkšnelį sudarytu junginiu *žmogus-mašina*, kurio pirmoji sudedamoji dalis yra šaknies *žmog-* pirminis žodis, be to, šalutinis dėmuo vartojamas kabutėse, kas nėra būdinga terminams.

9 terminų šalutiniais dėmenimis eina daiktavardžių vienaskaitos kilmininkai ir būdvardžių vienaskaitos ir daugiskaitos vardininkai arba kilmininkai: *žmogaus biologinis ėminys, žmogaus kamieninės ląstelės, žmogaus lytinės ląstelės, žmogaus miolecitalinis kiaušinis, žmogaus palaikų laikymas, žmogaus pavidalo robotas, žmogaus teisių gynėjas, žmogaus vaisiaus plėvės, žmogaus kūno*

¹³ Ryšiai tarp dėmenų dar vadinami sintaksiniais.

skaitiklis. 2 terminai: *žmogaus biologinis ėminys* ir *žmogaus pavidalo robotas* savo sudėtyje turi tarptautinių žodžių: *biologija*, *robotas*. Terminas *žmogaus miolecitalinis kiaušinis* – hibridas. Jo lietuviška priesaga *-inis* ir tarptautinė šaknis *miolecital-* rodo, kad tai mišrus būdvardis.

Matyti, kad dalis šių terminų formuoja tam tikrus lizdus tarpusavyje arba su anksčiau aptartais dvižodžiais terminais, pavyzdžiui, *žmogaus kamieninės ląstelės* ir *žmogaus lytinės ląstelės* turi tą patį pagrindinį dėmenį, nors jos ir nėra kalbamųjų šaknų vediniai.

Termino *žmogaus bendravimas su mašina* papildiniai išreikšti daiktavardžių vienaskaitos kilmininku ir įnagininku.

4 terminų *žmogaus ir mašinos ryšys*, *žmogaus ir mašinos sąsaja*, *žmogaus ir mašinos sieta* ir *žmogaus ir mašinos sistema* šalutiniai dėmenys išreikšti daiktavardžių vienaskaitos kilmininkais. Šie terminai sudaryti iš tarptautinių žodžių *mašina* ir *sistema* bei visi yra su jungutku *ir*. Terminas *žmogaus ir mašinos ryšys* vartojamas keliose srityse: komunikacijos ir elektroninių ryšių bei technologijų mokslo (automatikos).

Būdvardžiai, atliekantys šalutinio dėmens funkciją. 3 terminų *žmogiškųjų išteklių konsultantas*, *žmogiškųjų išteklių plėtotė* ir *žmogiškųjų išteklių vadybininkas* pažyminiai yra išreikšti daiktavardžių daugiskaitos kilmininkais. Terminas *žmogiškųjų išteklių konsultantas* pagrindinis dėmuo yra tarptautinis žodis *konsultantas*. Aptarti terminai savo sudėtyje turi įvardžiuotines būdvardžių formas *žmogiškųjų* (apie šalutinį dėmenį – junginį *žmogiškieji ištekliai* – žr. 3.1.2. Sudėtiniai terminai, p. 35).

Terminai, sudaryti iš 4 žodžių. Jų rasta 13. Šiuos terminus sieja valdymo (12 terminų) ir šliejimo ryšiai (1 terminas).

Pagrindinis dėmuo. Rūšinis terminas *specialiųjų poreikių turintis žmogus* sudarytas prišliejus veikiamosios rūšies esamojo laiko dalyvį *turintis*. Šio termino pagrindinis dėmuo yra žodis *žmogus*, o šalutiniai dėmenys išreikšti būdvardžio ir daiktavardžio daugiskaitos kilmininkais. Vienas iš terminų sudarančių žodžių – *specialiųjų* – yra įvardžiuotinės būdvardžio formos tarptautinis žodis.

3 terminų *žmogaus palaikų paruošimas šarvoti*, *žmogaus palaikų pirminis vežimas* ir *žmogaus palaikų vežimas laidoti* pagrindiniai dėmenys yra *paruošimas* ir *vežimas*, o šalutiniai – išreikšti daiktavardžių vienaskaitos ir daugiskaitos vadininkais ir kilmininkais.

Šalutiniai dėmenys. 2 terminų *žmogaus biologinių ėminių teikimas* ir *žmogaus biologinių ėminių tvarkymas* pagrindiniai dėmenys yra *teikimas* ir *tvarkymas*, o šalutiniai išreikšti būdvardžių vienaskaitos kilmininku *biologinių* ir daiktavardžių daugiskaitos kilmininkais. Šie rūšiniai terminai

sudaryti iš tarptautinio žodžio *biologinių*. Aprašomasis terminas *žmogaus embriono kamieninės ląstelės* išreikštas daiktavardžio vienaskaitos kilmininku ir būdvardžio daugiskaitos kilmininku.

Termino *žmogaus kamieninių ląstelių linija* šalutiniai dėmenys yra išreikšti būdvardžio ir daiktavardžių daugiskaitos kilmininkais.

Termino *žmogaus kūno spinduliuotės skaitiklis* šalutiniai dėmenys išreikšti daiktavardžių vienaskaitos kilmininkais. Terminas vartojamas keliose srityse: standartizacijos ir metrologijos bei fizinių mokslų.

3 rūšinių terminų *žmogaus lytinių ląstelių bankas*, *žmogaus lytinių ląstelių donoras* ir *žmogaus lytinių ląstelių donorystė* šalutiniai dėmenys išreikšti būdvardžių daugiskaitos ir daiktavardžių vienaskaitos kilmininkais. Terminų pagrindiniai dėmenys yra tarptautiniai žodžiai *bankas* ir *donoras*.

Kito termino *galinis žmogaus ir mašinos įtaisas* šalutinis dėmuo išreikštas daiktavardžių vienaskaitos kilmininkais ir būdvardžio vienaskaitos vardininku. Šis terminas yra sudarytas iš tarptautinio žodžio *mašina*. Termino *radionuklidų patekimas į žmogaus kūną* valdomieji papildiniai išreikšti daiktavardžių vienaskaitos galininkais ir būdvardžio daugiskaitos kilmininku. Šie terminai yra sudaryti iš tarptautinių žodžių *mašinos* ir *radionuklidų*.

Terminai, sudaryti iš 5 žodžių. Tokių terminų – 10. Aprašomųjų terminų žodžių junginius sieja valdymo (9 terminai) ir šliejimo ryšiai (1 terminas).

Šalutinis dėmuo. Termino *visą žmogaus kūną veikianti vibracija* pagrindinis dėmuo yra tarptautinis žodis *vibracija*. Jis sudarytas prišliejant veikiamąjį esamojo laiko dalyvį *veikianti*.

Rasti 4 terminai, kurių pagrindinis dėmuo yra žodis *naudojimas*, o šalutiniai dėmenys išreikšti daiktavardžių daugiskaitos kilmininkais: *audinių, ląstelių, organų naudojimas žmogui*, *netiesioginis žmogaus lytinių ląstelių naudojimas*, *tiesioginis žmogaus lytinių ląstelių naudojimas*, *žmogaus lytinių ląstelių autologinis naudojimas*.

Termino *teismo medicininis, žmogaus palaikų tyrimas* šalutiniai dėmenys yra išreikšti daiktavardžių vienaskaitos ir daugiskaitos kilmininkais bei būdvardžio vienaskaitos vardininku, o *žmogaus embriono kamieninių ląstelių linija* – daiktavardžių vienaskaitos ir daugiskaitos kilmininkais bei būdvardžio daugiskaitos kilmininku.

3 aprašomieji terminai savo sudėtyje turi jungtuką *ar*: *žmogaus lytinių ląstelių ar embrionų laikymas*, *žmogaus lytinių ląstelių ar embrionų paruošimas*, *žmogaus lytinių ląstelių ar embrionų paskirstymas*. Šalutiniai terminų dėmenys yra išreikšti daiktavardžių daugiskaitos ir vienaskaitos bei būdvardžių daugiskaitos kilmininkais.

Kai kurių aptartų sudėtinių terminų dėmenys yra sudaryti iš tarptautinių žodžių: *vibracija, organas, autologinis, embrionas*.

3.2. Terminai, turintys dėmenį su šaknimi *žmon-*

3.2.1. Sudėtiniai terminai

LRTB rasta 14 sudėtinių terminų. Daugiausiai jų yra sudaryta iš savosios kalbos žodžių (9), tačiau rasta ir tokių, kurių sudėtyje yra tarptautinių žodžių (5).

Terminai, sudaryti iš 2 žodžių. Tokių terminų rasta – 5. Juos sieja valdymo (4 terminai) ir derinimo ryšiai (1 terminas).

Pagrindinis dėmuo. Derinimo ryšiu susietas tik 1 terminas – *jauni žmonės*. Jis yra rūšinis. Šio termino pagrindinis dėmuo yra žodis *žmonės*, o šalutinis dėmuo išreikštas kokybinio būdvardžio daugiskaitos vardininku *jauni*.

Šalutinis dėmuo. Valdymo ryšiu susieti 4 rūšiniai terminai: *nusikaltimai žmonijai, žmonių apklausa, žmonių gelbėjimas, žmonių vežimas*. Termino *nusikaltimai žmonijai* pagrindinis dėmuo yra žodis *nusikaltimai*, o šalutinis dėmuo išreikštas daiktavardžio vienaskaitos naudininku *žmonijai*. Tai vienas iš retų atvejų, kai termino dėmuo su šaknimi *žmon-* yra priesagos vedinys *žmonija*. „Dariausias kuopinių pavadinimų tipas yra *-ija*. Su šia priesaga vediniai paprastai daromi iš daiktavardžių“ (Keinys 2005, 72) (plačiau apie žodžių daryboje kuopiniams pavadinimams sudaryti vartojamą priesagą *-ija* žr. 2.1.1. Priesagų vediniai, p. 22). Kitų terminų šalutiniai dėmenys yra išreiškiami daiktavardžių daugiskaitos kilmininku *žmonių*: *žmonių apklausa, žmonių gelbėjimas, žmonių vežimas*.

Terminai, sudaryti iš 3 žodžių. Rasti 5 rūšiniai terminai, kuriuos sieja valdymo ryšys: *nusikaltimai taikai ir žmonijai, pagyvenusių žmonių sportas, žmonių išteklių valdymas, žmonių paieška ir gelbėjimas, žmonių žvalgybos informacija*.

Šalutinis dėmuo. 3 terminų šalutiniai dėmenys yra išreikšti daiktavardžių daugiskaitos kilmininku *žmonių*: *pagyvenusių žmonių sportas, žmonių išteklių valdymas, žmonių žvalgybos informacija*. Jų pagrindiniai dėmenys yra tarptautiniai žodžiai *sportas* ir *informacija*, taip pat savosios kalbos žodis *valdymas*.

Rūšinis terminas *nusikaltimai taikai ir žmonijai* sudarytas su jungtuku *ir*. Šio termino valdomieji šalutiniai dėmenys yra išreiškiami daiktavardžių vienaskaitos naudininkais. Kalbamosios šaknies vedinys *žmonija* – su priesaga *-ija* padarytas kuopinis pavadinimas. Terminas *žmonių paieška ir gelbėjimas* taip pat yra sudarytas su jungtuku *ir*. Šio rūšinio termino šalutiniai dėmenys išreikšti daiktavardžio daugiskaitos kilmininku.

Terminai, sudaryti iš 4 žodžių. Rastas 1 terminas, kurį sieja valdymo ryšys: *trumpalaikis žmonių palaikų saugojimas*. Aprašomojo termino šalutiniai dėmenys yra išreiškiami būdvardžio vienaskaitos vardininku ir daiktavardžių daugiskaitos kilmininkais.

Terminai, sudaryti iš 5 žodžių. Rasti 2 terminai, kuriuos sieja šliejimo ryšys.

Šalutinis dėmuo. Aprašomųjų terminų *bendrasis išlaikomo amžiaus žmonių koeficientas* ir *pagyvenusių išlaikomo amžiaus žmonių koeficientas* pagrindiniai dėmenys yra tarptautiniai žodžiai *koeficientas*. Šie aprobuoti terminai sudaryti prišliejant neveikiamąjį dalyvį *išlaikomas*. Jie skiriasi tik savo pirmaisiais žodžiais: *bendrasis, pagyvenusių*. Terminų apibrėžtys yra panašios, plg.: *bendrasis išlaikomo amžiaus žmonių koeficientas* „[v]aikų iki 15 metų amžiaus ir pagyvenusių (60 metų ir vyresnio amžiaus) žmonių skaičius, tenkantis šimtui 15–59 metų amžiaus gyventojų“, *pagyvenusių išlaikomo amžiaus žmonių koeficientas* „[p]agyvenusių (60 metų ir vyresnio amžiaus) žmonių skaičius, tenkantis šimtui 15–59 metų amžiaus gyventojų“. Nesiskiria ir terminų vartojimo sritis, tai – gyventojų statistikos terminai, todėl galima teigti, kad jie yra sinonimai.

Terminai, sudaryti iš 11 žodžių. Rastas vienas aprašomasis terminas, kurio žodžius sakinyje sieja valdymo ryšys – *žmonių sveikatai ir (arba) aplinkai pavojingi geriamojo vandens tiekimo nuotekų tvarkymo infrastruktūros elementai*. Pagal apibrėžtį tai yra „[v]andens tiekimo ir nuotekų tvarkymo infrastruktūros elementai (pvz., siurblinė), kurie dėl juose sukauptos energijos ir vykstančių procesų gali kelti pavojų žmonių gyvybei, sveikatai, aplinkai ar turtui“. Šis terminas yra vartojamas aplinkos, teritorijų planavimo ir komunalinio ūkio srityse, sudarytas su tarptautiniais žodžiais *infrastruktūra* ir *elementai*. Šio termino pagrindinis dėmuo – žodis *elementai*, o su šaknimi *žmon-* sudarytas žodis eina šalutiniu dėmeniu. Kaip teigia K. Gaivenis, „[t]ermino, kaip ir paprasto žodžio, ilgumas yra atvirkščiai proporcingas jo vartosenos dažnumui: kuo dažniau vartojamas terminas, tuo jis trumpesnis (pagal Zipfo dėsnį)“ (Keinys 2005, 121). Dėl to galima daryti prielaidą, kad šis terminas nėra dažnai vartojamas, kadangi jį sudaro net 11 žodžių.

Svarbu paminėti, kad DS ir DV terminų daryboje nepasitaikė. Visa tai rodo, kad su terminų variantiškumu nesusiduriama visiškai, o ir sinonimiškumu terminai nelabai pasižymi – iš viso rasti tik keli sinonimai. Sinonimiškiems terminams įtaką daro kitos kalbos, kadangi jie – savos kalbos ir tarptautinai žodžiai. S. Keinys sako, kad yra „vieningai teigiama, kad terminų ir jų dalių bei dėmenų sinonimiją reikia šalinti, kad kiekviena sąvoka turi turėti tik vieną terminą“ (Keinys 2005, 254).

IŠVADOS

LKŽe rasti 136 dariniai, sudaryti su šaknimis *žmog-* ir *žmon-*, iš jų – 127 daiktavardžiai ir 9 būdvardžiai.

Tyrimas parodė, kad daiktavardžiai daromi pridedant priesagas, priešdėlius arba suduriant du pamatinius žodžius (žr. 1 priedas). Didžiausią daiktavardinių darinių grupę sudaro dūriniai – 80: 45 dūriniai su antruoju daiktavardiniu dėmeniu, 30 dūrinių su antruoju veiksmažodiniu dėmeniu ir 5 antrąjį būdvardinį dėmenį turintys dūriniai). 96,25 proc. visų dūrinių yra determinatyviniai, o 3,75 proc. – kopuliatyviniai. Priesaginių vedinių, išvestų pridedant skirtingas priesagas, yra 42. Priešdėlinių daiktavardžio *žmogus* darinių yra 5, jie padaryti su priešdėliais *ant-*; *ne-*; *nuo-*; *pro-*; *prieš-*.

Būdvardžiai yra daromi pridedant priesagas arba priešdėlius (žr. 1 priedas). Priesaginių būdvardžių darinių, išvestų pridedant *-iškas*, *-ingas* ir *-inis* priesagas, yra 6, o su priešdėliais padarytų vedinių – 3 (*pražmogys*, *-ė*, *priežmogis*, *-ė*, *bežmonis*, *-ė*).

Sudaryta ir aptarta 12 DS eilių (pvz.: *žmonelis* ‘žr. žmogelis 1’ – *žmoniukas* ‘žr. žmogelis 1’ – *žmonužis* ‘žr. žmonelis’ ir kt.). Trumpiausią DS eilę sudaro 2 nariai, o ilgiausią – 15 (žr. 2 priedas). DLKT rasti tik keli DS eilių nariai, todėl galima teigti, kad ne visi žodžiai dabartinėje lietuvių kalboje yra aktyviai vartojami. Taip pat buvo aptarta 21 DV eilė (žr. 3 priedas). DV variantai skiriasi šalutinėmis darybos priemonėmis: galūnės, priešdėlio, šaknies variavimu ir / ar jungiamuoju balsiu arba priebalsių ir balsių kaita šaknyje (pvz.: *žmogyna* / *žmogynas*; *žmogikaulis* / *žmogkaulas*; *žmonija* / *žmogija* ir kt.).

LKŽe rasta dabartinėje lietuvių kalboje nevartotinių žodžių (*viršužmogis*, *žanotžmogis*, *dykžmonys* ir kt.), neologizmų (*žmogrijis*, *žmogužmušis*, *žmonvaldė* ir kt.) ir vulgarizmas (*tridžmogis*). Visi šie žodžiai LKŽe turi pažymas.

LRTB rasta 80 terminų, sudarytų su šaknimis *žmog-* ir *žmon-*, iš jų – 2 vienažodžiai (2,5 proc.) ir 78 (97,5 proc.) sudėtiniai terminai. Kai kurie terminai (tokių rasta 6) vartojami keliose srityse, pavyzdžiui: *žmogus* (švietimo ir mokslo, kultūros ir sporto sritys), *kontrolinis žmogus* (fizikos mokslo, standartizacijos ir metrologijos sritys) ir kt.

Sudėtiniai terminai dažniausiai sudaryti iš dviejų ir trijų dėmenų (atitinkamai 25 ir 26 terminai), iš keturių (14 terminų), penkių (12 terminų), taip pat rastas vienas vienuolikos žodžių terminas.

Sudėtinių terminų dėmenis sieja derinimo, valdymo ir šliejimo ryšiai. Daugiausiai rasta valdymo ryšiais susietų terminų – 66 (55 terminai sudaryti su šaknimi *žmog-* ir 11 su šaknimi *žmon-*).

Derinimo ryšiu susieti buvo 8 terminai (7 su šaknimi *žmog-* ir 1 su šaknimi *žmon-*), o šliejimo – 4 (2 su šaknimi *žmog-* ir 2 su šaknimi *žmon-*).

Terminai sudaryti tiek iš savos kalbos žodžių, tiek mišriuoju būdu, t. y. jų sudėtyje yra lietuviškų ir tarptautinių žodžių: 39 terminai (48,75 proc.) sudaryti iš savosios kalbos žodžių, o 41 terminas (51,25 proc.) – mišrios sudėties.

Rastas vienas dabartinėje lietuvių kalboje plačiai nevartojamas, galbūt pasenęs dūrybos būdu padarytas terminas *žmogmatis* ir keli sinonimiški terminai: *žmogaus faktorius* ir *žmogaus veiksnys*, *žmogaus vaisius* ir *žmogaus embrionas*, *bendrasis išlaikomo amžiaus žmonių koeficientas* ir *pagyvenusių išlaikomo amžiaus žmonių koeficientas*. Vartosenoje sinonimiškumo atvejų yra daugiau, pavyzdžiui, sudėtinių terminų *žmogiškieji ištekliai*, *žmogiškieji resursai* ir *žmogiškasis kapitalas*. Lyginant su žodžių daryba, terminų daryba nepasižymi variantiškumu.

Išanalizavus žodžius ir terminus, galima teigti, kad tiek žodžių, tiek terminų daryboje dominuoja iš vienaskaitos formos *žmogus* šaknies *žmog-* sudaryti dariniai ir terminai, jų – 82,87(037) proc. (113 dariniai ir 66 terminai), tačiau rasta ir iš daugiskaitos formos *žmonės* šaknies *žmon-* sudarytų darinių ir terminų, jų – 17,129(629) proc. (23 dariniai ir 14 terminų).

SANTRAUKA

ŠAKNYS ŽMOG- IR ŽMON- ŽODŽIŲ IR TERMINŲ DARYBOJE

Pagrindiniai žodžiai: *žodžių daryba, darinys, terminas, terminų daryba, sinonimai, variantai.*

Baigiamojo bakalauro darbo tikslas – išanalizuoti šaknų *žmog-* ir *žmon-* vartojimą žodžių ir terminų daryboje. Tyrimui atlikti sudaryta žodžių, rastų *Lietuvių kalbos žodyno* elektroninėje versijoje (LKŽe), ir terminų, rastų *Lietuvos Respublikos terminų banke* (LRTB), imtis. Iš viso išnagrinėti 136 su šaknimis *žmog-* ir *žmon-* padaryti žodžiai (LKŽe) ir 80 su šaknimis *žmog-* ir *žmon-* sudarytų terminų (LRTB).

Žodžių imties dariniai suklasifikuoti pagal kalbos dalis ir darybos būdus. Konstatuota, kad daiktavardiniai dariniai padaryti pridedant priesagas, priešdėlius arba suduriant du pamatinius žodžius. Priesaginių vedinių, išvestų pridedant skirtingas priesagas, rasta 42 (*žmogėkas, žmoginė, žmogiščias, žmogutas, žmoginė* ir kt.), priešdėlinių vedinių – 5 (*antžmogis, nežmogus, nuožmogis, prožmogis, priešžmogis*), o dūrinių – 80 (*žmogmėsa, vėjažmogis, menkžmogis, žmonėdra, žmonvaldė* ir kt.). 96,25 proc. visų dūrinių yra determinatyviniai, o 3,75 proc. – kopuliatyviniai. Būdvardiniai dariniai yra daromi pridedant priesagas arba priešdėlius: priesaginiai vediniai – 6 (*žmogingas, -a, žmogiškas, -a, žmoginis, -ė* ir kt.), priešdėliniai vediniai – 3 (*pražmogys, -ė, priežmogis, -ė, bežmonis, -ė*). Išnagrinėjus visus žodžius su šaknimis *žmog-* ir *žmon-*, sudaryta ir aptarta 12 darybinių sinonimų ir 20 darybinių variantų eilių.

Terminai suklasifikuoti pagal sandarą ir dėmenų kilmę, taip pat aptarti gramatiniai ryšiai, kurie sieja terminų dėmenis. Rasti 2 vienažodžiai (*žmogus, žmogmatis*) ir 78 sudėtiniai terminai (*sveikas žmogus, žmogaus ir mašinos ryšys* ir kt.) – daugiausiai tokių, kurie sudaryti iš dviejų arba trijų žodžių. 39 terminai (48,75 proc.) yra sudaryti iš savosios kalbos žodžių, o 41 terminas (51,25 proc.) – mišrios sudėties. Daugiausiai buvo rasta tokių terminų, kurie susieti valdymo ryšiais – 66. Derinimo ryšiu susieti 8 terminai, o šliejimo – 4.

Išanalizavus žodžius ir terminus, galima teigti, kad daugiausiai darinių sudaryta su šaknimi *žmog-* (113 žodžių), šios šaknies žodžiai, einantys tiek pagrindiniu, tiek šalutiniu dėmeniu, dominuoja ir terminų imtyje (64 terminai). Tačiau taip pat rasti 23 dariniai su šaknimi *žmon-* ir 14 terminų, kurių sudėtyje yra šios šaknies žodžių.

SUMMARY

THE ROOTS ŽMOG- AND ŽMON- IN WORD AND TERM FORMATION

Key words: word formation, derivative, term, term formation, synonyms, variants.

The aim of the final thesis is to analyse the usage of the roots *žmog-* and *žmon-* in word and term formation. The survey sample has been made up of the words found in electronic version of the *Dictionary of the Lithuanian Language* and the terms found in the *Terminology Bank of the Republic of Lithuania*. In total 136 words and 80 terms formed by using roots *žmog-* and *žmon-* have been analysed.

The derivatives constituting the survey sample have been grouped according to parts of speech and the method of formation. It has been determined that the derivative nouns are built by adding different suffixes, prefixes and by compounding two underlying words.

42 suffixed derivatives (*žmogėkas*, *žmoginė*, *žmogiščias*, *žmogutas*, *žmoginė* ect), 5 prefixed derivatives (*antžmogis*, *nežmogus*, *nuožmogis*, *prožmogis*, *priešžmogis*) and 80 compounds (*žmogmėsa*, *vėjažmogis*, *menkžmogis*, *žmonėdra*, *žmonvaldė* ect) have been found. 96.25 percent of all compounds are determinative and 3.75 percent are copulative ones. Moreover, the adjective compounds are built by adding suffixes and prefixes. 6 suffixed derivatives (*žmogingas*, *-a*, *žmogiškas*, *-a*, *žmoginis*, *-ė* ect) and 3 prefixed derivatives (*pražmogys*, *-ė*, *priežmogis*, *-ė*, *bežmonis*, *-ė*) have been found. Having analysed all the words having the roots *žmog-* and *žmon-*, 12 derivational synonyms and 21 derivational variation sequences have been made and discussed.

The terms have been classified according to the structure and origin of components. In addition, the grammatical relations, which relate the components of the terms, have been discussed. 2 single-word terms (*žmogus*, *žmogmatis*) and 78 compound terms (*sveikas žmogus*, *žmogaus ir mašinos ryšys* ect), mainly the ones consisting of two or three words, have been found. 39 terms (48.75 %) are composed of native words and 41 (51.25 %) are of mixed composition. Most of these terms are related by control relations – 66. The concordance relations have been found in 8 terms and adjoining – in 4 terms.

Having analysed the words and terms, we may conclude that the majority of derivatives are made up of the root *žmog-* (113 words). The words with this root also prevail in term formation (64 terms), both as underlying and secondary component. In addition, 23 derivatives with the root *žmon-* and 14 terms consisting of the words having this root have also been found.

ŠALTINIAI

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*. Prieiga per internetą:

<<http://tekstynas.vdu.lt/tekstynas/>>.

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga per internetą:

<<http://dz.lki.lt/>>.

LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga per internetą:

<<http://www.lkz.lt/startas.htm>>.

LRTB – *Lietuvos Respublikos terminų bankas*. Prieiga per internetą:

<http://terminai.vlkk.lt/pls/tb/tb.view_help?p_sid=489656&p_page_no=2>.

LV – internetinis portalas *Laikas verslui*. Prieiga per internetą:

<<http://laikasverslui.lt/index.php?aid=454>>.

SF – *Sparnuotos frazės*. Prieiga per internetą:

<<http://www.sveikiniai.lt/mintys/sparnuotos-frazes/zmogiskasis-faktorius/>>.

STA – *Skolintų terminų ir jų atitikmenų žodynas*. Prieiga per internetą:

<<http://sta.lki.lt/>>.

STŽ – *Sporto terminų žodynas*. Prieiga per internetą:

<<http://sportoterm.lt.enacademic.com/34312>>.

V – internetinė enciklopedija *Vikipedija*. Prieiga per internetą:

<<https://lt.wikipedia.org>>.

VLKK – *Valstybinė lietuvių kalbos komisija*. Prieiga per internetą:

<<http://www.vlkk.lt/>>.

LITERATŪRA

BABICKIENĖ, Zofija; VENCKUTĖ, Regina. *Kalbos mokslo pagrindai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013. Prieiga per internetą, MRU eBooks:

<http://wdn.ipublishcentral.net/association_lithuania_serials/viewinside/56659976091298>

[žiūrėta 2017-04-22].

BUČIENĖ, Laimutė. *Lietuvių kalbos sintaksė: teorija ir praktika I*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2015.

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. AMBRAZAS, Vytautas ir kt. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.

GAIVENIS, Kazimieras. Bendrieji Lietuvių terminijos kūrimo ir norminimo principai. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014, p. 107–117.

GAIVENIS, Kazimieras. *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*. Vilnius: LKI leidykla, 2002.

GAIVENIS, Kazimieras. Matavimo prietaisų pavadinimai su dėmenimis *-metras* ir *-matis*. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014, p. 566–569.

GAIVENIS, Kazimieras. Pora terminologijos mažmožių. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014, p. 195–196.

GAIVENIS, Kazimieras. Terminų kūrimas ir vartoseną. *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014, p. 118–122.

JAKAITIENĖ, Evalda. *Leksikologija*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010.

KALME, Vilma; SMILTNIČE, Gunta. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija. Lokāmās vārdšķiras*. Liepāja: LiePA, 2001.

KATELYTĖ, Rita; KEINYS, Stasys. M. Reinio psichologijos terminų ir jų dėmenų daryba. *Terminologija*. Nr. 17. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010, p. 111–129. Prieiga per internetą, *Lituanistika*:

<<http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2010~1367175000902/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content>> [žiūrėta 2017-01-30].

KEINYS, Stasys. *Bendrinės lietuvių kalbos žodžių daryba*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 1999.

KEINYS, Stasys. Darybiniai sinonimai terminologijoje. *Dabartinė lietuvių terminologija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, p. 258–261.

KEINYS, Stasys. Priesaginė lietuviškų terminų daryba. *Dabartinė lietuvių terminologija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, p. 21–76.

KEINYS, Stasys. Terminų sinonimijos klausimu. *Dabartinė lietuvių terminologija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, p. 254–257.

KTŽ – GAIVENIS, Kazimieras; KEINYS, Stasys. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa, 1990.

KVAŠYTĖ, Regina. *Mokomasis terminologijos žodynelis*. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2005.

LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1999.

LKG – *Lietuvių kalbos gramatika*. T. 1. Vilnius: Mintis, 1965.

MICKIENĖ, Ilona; BRIAUKIENĖ, Birutė. *Lietuvių terminologijos aspektai* [elektroninis išteklius]. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016. Prieiga per internetą:

<http://www.knf.vu.lt/dokumentai/failai/katedru/lietuviu/Lietuvi%C5%B3_terminologijos_aspektai_2016.pdf> [žiūrėta 2017-05-11].

MITKEVIČIENĖ, Asta. Sinoniminiai terminai 1918–1940 metų lietuvių literatūros mokslo darbuose. *Lietuvių kalba* [elektroninis išteklius]. Nr. 9, 2015, p. 1–23. Prieiga per internetą, eLABa:

<<http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/179/144>> [žiūrėta 2017-05-09].

SKUJŪNA, Valentīna. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga; Latviešu valodas institūts, 2002.

TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera, 2013.

URBUTIS, Vincas. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009.

VASKELIENĖ, Jolanta. *Darybiniai sinonimai*. Šiauliai: K. J. Vasiliausko įmonė, 2000.

VASKELIENĖ, Jolanta. Darybinių sinonimų, darybinių variantų ir paronimų panašumai bei skirtumai. *Žmogus ir žodis: Didaktinė lingvistika*. T. 15, Nr. 1. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2013, p. 206–214.

VASKELIENĖ, Jolanta; KUČINSKIENĖ, Ramunė. Dabartinės lietuvių kalbos būdvardžių darybiniai sinonimai. *Žmogus ir žodis: Didaktinė lingvistika*. T. 14, Nr. 1. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2012, p. 153–161.

VASKELIENĖ, Jolanta. *Trumpas teksto lingvistikos žinynas*. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2007.

VPSV – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Sast. aut. kol.V. Skujiņas vad. Rīga: Valsts valodas aģentūra, LU Latviešu valodas institūts, 2007.

ŽUPERKA, Kazimieras. *Praktinė stilistika (sinonimai)*. Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Leidybinė redakcinė taryba, 1978.

ŽUPERKA, Kazimieras. *Stilistika*. III pataisytas ir papildytas leidimas. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2012.

ДАНИЛЕНКО, Валерия Петровна. *Русская терминология*. Москва: Наука, 1977.

METRIKA

Greta Girdvilytė, *Šaknys žmog- ir žmon- žodžių ir terminų daryboje. Bakalauro darbas*, vadovė doc. dr. Regina Kvašytė, Šiaulių universitetas, Lietuvių kalbotyros, literatūros ir komunikacijos katedra, 2017, 53 p.

BIBLIOGRAPHIC DESCRIPTION

Greta Girdvilytė, *The Roots žmog- and žmon- in Word and Term Formation. Bachelor Thesis*, academic adviser Assoc. Prof. Dr. Regina Kvašytė, Šiauliai University, Department of Lithuanian Linguistics, Literature and Communication, 2017, 53 p.

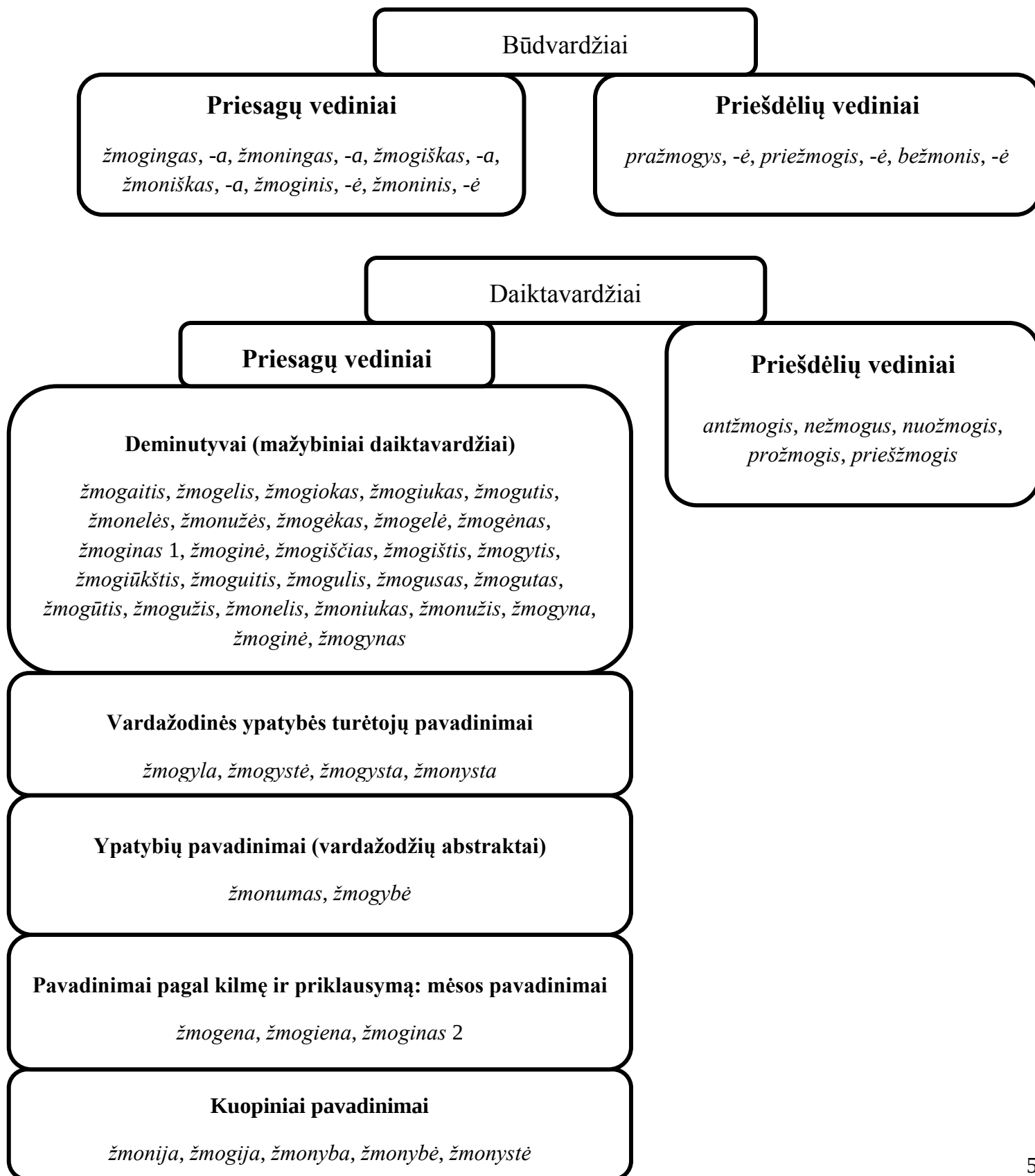
PUBLIKACIJOS BAKALAURO DARBO TEMA

SMD tezės

Greta Girdvilytė, Daiktavardžio *žmogus* darybinis laukas: priesagų vediniai. *Lietuvos studentų lituanistų XXI mokslinė konferencija, Ievos Simonaitytės 120-osioms gimimo metinėms paminėti*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2017, p. 11.

PRIEDAI

1 priedas. Darinių klasifikacija pagal kategorijas, kurioms jie priklauso

Dūriniai

Dūriniai su daiktavardiniu antruoju sandu

Dūriniai iš dviejų daiktavardžių

*žmogamėšlis, žmogmėšlis, žmogikaulis,
žmogkaulas, žmogmėsa, žmogmėsė,
žmogšūdis, knygžmogis, žmogšunis,
dievažmogis, žmogdievis, žmogbernis,
žmogiavagis, žmogvagis, žmogkara,
žmogkarys, žmogzurdys, vėjažmogis,
beždžionžmogis, beždžionžmogis,
žmogbezždžionės*

Dūriniai iš būdvardžio ir daiktavardžių

*bjauražmogis, blogiažmogis, kietžmogis,
menkžmogis, patrakžmogis, piktažmogis,
prastažmogis, trakžmogys, tridžmogis,
tuščiažmogis, palaikžmonės, didžiažmogis,
ilgažmogis, senžmogis, trumpažmogis,
žanotžmogis, ženotžmogis, dykžmonys*

Dūriniai iš skaitvardžio ir daiktavardžio

pusantražmogis

Dūriniai išrieveiskmio ir daiktavardžio

pusiaužmogis, pusžmogis

Dūriniai iš prielinksnio ir daiktavardžio

viršžmogis, viršužmogis, viršžmogus

Dūriniai su veiksmazodiniu antruoju sandu

Dūriniai iš daiktavardžio ir veiksmazodžio

*žmogeivis, žmonėdra, žmogakalbis,
žmogmylys, žmogžiedys, žmonėtyra,
žmonvaldė, žmonvedys, žmogbezda,
žmogrijis, žmogplėšys, žmogjoda,
žmogmuša 1, žmonėdys 2, žmogamušys,
žmogmušys, žmogužmušis,
žmogaužmušys, žmogėda, žmogėdas,
žmogėdis, žmogėdra, žmoglupa,
žmoglupys, žmogapjovys, žmogpjovys,
žmogpjova, žmogžudys, žmogžudis,
žmogžuda*

Kai kurie kiti dūriniai (iš daiktavardžio ir būdvardžio)

*žmogapalaikis, žmogiapalaikis,
žmogpalaikis, žmonapalaikis,
žmonpalaikis*

2 priedas. Darybinių sinonimų eilės

1. **Žmogaitis** ‘žr. žmogelis’ – **žmogelis** ‘žmogus’ – **žmogiokas** ‘žr. žmogelis’ – **žmogiukas** ‘žr. žmogelis’ – **žmogutis** ‘žr. žmogelis’.
2. **Žmonelės** ‘paprasti žmonės’ – **žmonužės** ‘žr. žmonelės’.
3. **Žmogėkas** ‘žr. žmogelis 1’ – **žmogelė** ‘žr. žmogelis 1’ – **žmogėnas** ‘žr. žmogelis 1’ – **žmoginas 1** ‘žr. žmogelis 1’ – **žmoginė** ‘žr. žmogynas 1’ – **žmogiščias** ‘žr. žmogėnas 1’ – **žmogištis** ‘žr. žmogelis 1’ – **žmogytis** ‘žr. žmogelis 1’ – **žmogiūkštis** ‘žr. žmogelis 1’ – **žmoguitis** ‘žr. žmogelis 1’ – **žmogulis** ‘žr. žmogelis 1’ – **žmogusas** ‘menk. žmogus, žmogelis’ – **žmogutas** ‘žr. žmogelis 1’ – **žmogūtis** ‘žr. žmogutis 1’ – **žmogužis** ‘žr. žmogelis 1’.
4. **Žmonelis** ‘žr. žmogelis 1’ – **žmoniukas** ‘žr. žmogelis 1’ – **žmonužis** ‘žr. žmonelis’.
5. **Žmogyla** ‘žr. žmogysta’ – **žmogystė** ‘žr. žmogysta’ – **žmogysta** ‘žmogaus pavidalas’.
6. **Žmogena** ‘= žmogiena 1’ – **žmogiena** ‘žmogaus mėsa’ – **žmoginas 2** ‘žr. žmogiena 1’.
7. **Žmonyba** ‘žmonija’ – **žmonybė** ‘žr. žmonija’ – **žmonystė** ‘žmonija’ – **žmonija** ‘žmonės, liaudis’.
8. **Žmogėda** ‘žr. žmogėdra’ – **žmogėdas** ‘žr. žmogėda’ – **žmogėdis** ‘žr. žmogėdra’ – **žmogėdra** ‘kas valgo (ėda) žmogieną’.
9. **Žmonėdys 2** ‘žmogėdra’ – **žmonėdra** ‘žr. žmogėdra’.
10. **Žmogamėšlis** ‘žmogaus išmatos’ – **žmogšūdis** ‘žmogaus išmatos’.
11. **Blogiažmogis** ‘blogas, piktas žmogus’ – **piktažmogis** ‘blogas, negeras žmogus’.
12. **Menkžmogis** ‘menkas, skurdžios dvasios žmogus’ – **tuščiažmogis** ‘kas tuščias, dvasiškai skurdus’.

3 priedas. Darybinių variantų eilės

1. *Žmogyna / žmogynas;*
2. *Žmogysta / žmonysta;*
3. *Žmonija / žmogija;*
4. *Žmogamėšlis / žmogmėšlis;*
5. *Žmogikaulis / žmogkaulas;*
6. *Žmogmėsa / žmogmėsė;*
7. *Žmogiavagis / žmogvagis;*
8. *Žmogkara / žmogkarys;*
9. *Beždžionžmogis / beždžionžmogis;*
10. *Žanotžmogis / ženotžmogis;*
11. *Pusiaužmogis / pusžmogis;*
12. *Viršžmogis / viršužmogis / viršžmogus;*
13. *Žmogamušys / žmogmušys;*
14. *Žmogužmušis / žmogaužmušys;*
15. *Žmogėda / žmogėdas / žmogėdis;*
16. *Žmogėdra / žmonėdra;*
17. *Žmoglupa / žmoglupys;*
18. *Žmogapjovys / žmogpjovys / žmogpjova;*
19. *Žmogžudys / žmogžudis / žmogžuda;*
20. *Žmogapalaikis / žmogiapalaikis / žmogpalaikis;*
21. *Žmonapalaikis / žmonpalaikis.*